

Fryslân

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

30STE JAARGANG | NUMMER 3
MEI/JUNI 2024 | € 4,95
FRIESGENOOTSCHAP.NL

**Beweger
Wopke Eekhoff
'woekere mei minuten'**

**Johan Frieswijk:
historicus tussen
Domela en Troelstra**

**Dendrochronologie:
vijf schilderijen
uit één boom**

**Fries vlas als
werkverschaffing**

VERHAALD – VERBEELD

11 kleine solo's van 11 beeldvertellers

ALEXANDRINE (1903-1980)
BAREND BLANKERT (1941-2023)
FRANK CRETON (1941)
DIEDERIK GERLACH (1956)
PIETER HERMANIDES (1932-2019)
MIRJAM VAN HOUTEN (1977)
JANTIEN JONGSMA (1965)
ERIK MATTIJSSSEN (1957)
MARCEL REIJERMAN (1958)
MICHAEL VAN RIJCKEVORSEL (1954)
HOLLIE WITTEVEEN (1948)

22 juni – 22 september 2024

Museum Belvédère

HEERENVEEN | ORANJEWOUD

museumbelvedere.nl

BEELD: DIEDERIK GERLACH (DETAIL)

PASSIE VOOR BOEKEN?

**Boekenkasten van Musterring
voor opbergen. Exclusief
bij Jaring de Wolff.**

KARA-FRAME

Het systeemprogramma biedt u talrijke
vrijheden bij functionaliteit en design.
Hier een samengevat overzicht van de
vele vormgevingsmogelijkheden.

Individueel met systeem

Ga geen compromissen aan:
Kara-Frame, het woonmeubel met
het fraaie raamwerk past zich flexibel
aan alle eisen van uw woning an.

**Uw KARA-FRAME –
individueel en uniek.**

5
JAAR
GARANTIE
volgens kwaliteitspas

Altijd zijn er individuele oplossingen mogelijk – ongeacht
of uw vertrekken groot of klein zijn, of u losse meubles
zoekt of een complete interieurbouw op handen is.
Nieuwe woonideeën ook op internet.

**Jaring
de
Wolff**

Industrieweg 7a, Sint Nicolaasga
T: 0513 431789 | www.jaring.nl

INHOUD

- 6 Vlas als werkverschaffing
HENK DIJKSTRA
- 10 Fryske bewegers: Wopke Eekhoff
‘Dizze man hat weekere mei minuten’
DOEKE SIJENS
- 14 Tussen Domela en Troelstra
Herinnering aan Johan Frieswijk
YME KUIPER
- 16 Neerlands hoop in bange dagen
ANNA VERHOOG
- 20 Friese matrozen op 18de-eeuws fregat
PETER SWART
- 24 Friese koopvaarders bij Wight gekaapt
HANNO BRAND
- 28 Vijf schilderijen uit één boom
PAUL BORGHAEERTS
- 31 Naburen:
In golden raand; it bêste lân fan d’ ierde
EGGE KNOL
- 32 Schatten Fries Museum:
Juffertje in ’t groen
MARLIES STOTER
- 33 Kort nieuws
MARIJKE DE BOER
- 34 Recensie:
Made in Fryslân, Honderd jaar design 1924-2024
GERAART WESTERINK
- 35 Boeken kort
MARIJKE DE BOER
- 36 Kalender
MARIJKE DE BOER
- 38 KFG nieuws
Verwacht
Colofon

IN DIT NUMMER

Friesland was eind 19de eeuw de grootste producent van vlas in Nederland. Voor veel burgerlijke en kerkelijke gemeenten was het dé manier om arbeiders en hun gezinnen de winter door te helpen. De arbeidsomstandigheden in de braakhokken waren zeer slecht.

Tijdens zijn eerste missie in 1715 verging het fregat *Huis te Warmelo* in de Finse Golf. Drie eeuwen later troffen duikers dit oorlogsschip in goede staat aan. In archieven wordt gezocht naar informatie over de bemanning, die voor een aanzienlijk deel uit Friezen bestond.

Johan Frieswijk (1943-2024) werd niet alleen de historicus van de Friese arbeidersbeweging, maar van een heel eigen cultuur: die van ‘de rode familie’ waaruit hij zelf ook stamde. Yme Kuiper herdenkt hem en haalt herinneringen op.

Paul Borghaerts onderzocht zeventien paneelschilderijen van kapiteins van het Friese Regiment en ontdekte door dendrochronologisch onderzoek te doen dat een aantal panelen uit dezelfde boom komt.

VOORWOORD HERMAN BROERS

Lessen dichtbij

Hoe zou je de arbeidsomstandigheden in de ‘braakhokken’ van de Friese vlasproductie in de 19de eeuw tegenwoordig noemen? Sociale misstanden, als je het mij vraagt. Toch wordt er niet in deze termen op teruggekeken, het was werkverschaffing, een positief iets. Bittere armoede was het enige alternatief, maar stoflon- gen en ‘brakerskoorts’ het onvermijdelijk resultaat. Gezondheid telde niet.

De verbouw en verwerking van vlas gold destijds als een ‘noodzakelijk kwaad’, schetst Henk Dijkstra in zijn openingsartikel van deze *Fryslân*. We waren koploper: van de bijna 4.000 braakhokken en zwingelketen die Nederland in 1907 nog telde, stonden er ruim 2.800 in Friesland. Van de ruim 8.000 vlasbewerkers, werkten er bijna 4.600 in de Friese vlasstreken. Enerzijds was het werkverschaffing, maar het was ook massale uitbuiting van arbeiders. Door projecten als Fries vlas, met een boek en een tentoonstelling, keert een onderwerp dat dreigt weg te zakken in de spelonken der vergetelheid dankzij historisch onderzoek terug in het licht van de herinnering. Zeer leerzaam, al was het maar als toonbeeld van de immer veranderende definities van het streven naar ‘vooruitgang’. Ze wilden ook toen slechts *oparbeidzje*. En dat willen we nog altijd. Historici kunnen met voorbeelden als deze parallellen trekken naar ons handelen van nu. Welke keuzes zij maken in de onderwerpen die ze wensen te belichten, en hoe ze deze aan de lezer/kijker/bezoeker uitserveren, is van wezenlijk belang voor de koers van ons collectieve geheugen. En voor hedendaagse debatten die erop gebaseerd zijn. Zullen we in staat blijken niet alleen mondiale perspectieven die ons raken, zoals bijvoorbeeld kolonialisme en slavenhandel, in te zetten om ons maatschappijbeeld mee te scherpen? Zullen we ook ontwikkelin- gen maatschappelijk-historisch blijven belichten met voorbeelden die dicht bij huis liggen? Zoals het barre lot van onze Friese voorouders in de braakhokken van de vlasindustrie. Ik hoop het wel. Er schuilen vele historische lessen in die hokken dicht bij huis. Voor je het weet lopen we er, in ons streven een steeds verder mondialiserende wereld te willen duiden, aan voorbij. <

SPECIAL
MARITIEME
HISTORIE

De special maritieme historie in deze *Fryslân* (pag. 16-27) beslaat drie artikelen. Dit zijn ingekorte versies van lezingen die zijn gehouden op 3 februari in het Fries Scheepvaart Museum in Sneek op het symposium Friezen in de Admiraliteiten van de Republiek, georganiseerd door de Werkgroep Maritime Skiednis van de Fryske Akademy.

Scan de code voor
meer informatie over
historisch tijdschrift
Fryslân.

Vlas als werkverschaffing

Mannen aan het vlas
trekken.

Friesland was rond 1850-1880 de grootste producent van vlas in Nederland. De teelt ging niet zozeer om het gewas zelf, maar was voornamelijk bedoeld als werkverschaffing. Voor veel burgerlijke en kerkelijke gemeenten was het dé manier om arbeiders en hun gezinnen de winter door te helpen. De arbeidsomstandigheden in de zogenoemde braakhokken waren echter vaak ten hemel schreiend. In die kleine, zeer stoffige en ongezonde donkere hokken en schuurtjes werkten arbeiders van 's morgens vroeg tot 's avonds laat - soms wel zestig uur per week. Kreten als 'zwaar, ongezond, hoesten, kuchen, stoflongen, brakerskoorts' uit contemporaine verslagen en literatuur beschrijven het werk.

In de loop van de 19de eeuw leefde de landarbeidersstand in slechte omstandigheden. Het werd nog erger tijdens de landbouwcrisis van 1878-1895. Die crisis ontstond door de import van goedkoop graan en andere landbouwproducten uit onder andere de Verenigde Staten en Canada, waardoor in Nederland de prijzen van landbouwproducten sterk daalden. Ook de lucratieve export van boter naar Engeland raakte in die jaren in de versukkeling. Als vanouds redde de boer zichzelf als het om het gewone werk ging, in hoofdzaak met hulp van de boerin, de kinderen en het inwonend personeel. Een *bouboer* had

alleen behoefte aan extra arbeid tijdens het groei- en oogstseizoen voor het wieden, oogsten en dorsen van zijn gewassen. De *greidboer* had additionele hulp nodig bij het maaien en hooien. De grootste armoede zat in de kleibouwstreek, waar de bedrijfsvoering zeer veel seizoenarbeiders vroeg, maar waar tijdens de winter het werk wegviel. Velen van hen moesten om steun vragen bij de armenkassen van de gemeente of de kerk. Dat kostte deze instanties veel geld en daarom gingen veel er toe over om werkverschaffing te creëren via arbeid in braakhokken. Bijkomend effect was dat het wellicht het opkomende socialisme de kop kon

indrukken. In een aantal gevallen werd er zelfs vlas in eigen beheer verbouwd of werden boeren in dorpen gevraagd dat te doen. De verbouw van vlas in Friesland werd soms beschouwd als een 'noodzakelijk kwaad'. 'Alleen om arbeid te geven', zo merkte het Verslag van den Landbouw uit 1842 op, 'bestaan er hier en daar commissies in bevolkte streken, welke den verbouw van het artikel niet weinig aanmoedigen'.

De verbouw van vlas in Friesland werd beschouwd als een 'noodzakelijk kwaad'

Vlasverbouw en -verwerking vanuit een sociaal oogpunt én vanuit eigen belang dus. Friesland werd in Nederland daarbij veruit koploper en dat duurde bijna tot aan de Eerste Wereldoorlog. Nederland telde in 1907 bijvoorbeeld nog 3.994 braakhokken en zwingelketen, daarvan stonden er 2.836 in Friesland; bijna 70 procent dus. Ons land had in dat jaar 8.071 vlasbewerkers, daarvan werkten er 4.588 in de Friese vlasstreken.

Brakerskoorts

Bij het braken werd de vlasstengel met een beuk en later een braaktoestel gekneusd. Daarbij kwamen grote hoeveelheden stof vrij, bestaande uit fijne minerale deeltjes en bacteriën afkomstig uit de aanhangende modder en plantaardige deeltjes uit de plant. Ook bij de daaropvolgende klus, het zwingelen, was dat het geval. Hierbij werd de vrijgekomen stengel geschoond door het over een zwingelplank te hangen om daarna met een houten zwingelspaan de laatste houtige delen met een snelle beweging, al klappend, van de vezel te verwijderen. De brakerskoorts die de brakers daarbij opliepen, kon soms

Braakhok. Tekening door Ids Wiersma. (Fries Museum)

wel langer dan een maand aanhouden en ging gepaard met koorts, huiverigheid en een verminderde eetlust. Zo iemand was 'dik van het stof' heette het. Er waren arbeiders die tijdens de braakcampagne wel vijf kilo afvielen. 'Wie voor het eerst in een braakhok komt, kan het er met geen mogelijkheid minutenlang uithouden. Als men dan ook bij avond gaat door eene arbeidersbuurt, waar brakers wonen, of komt in volksverzamelingen, waarin velen hunner aanwezig zijn, dan hoort men dat het tot in de ziel doordringt,' zo verhalen bronnen.

Braakhokken

In bijna heel Friesland waren braakhokken te vinden, vaak in particulier bezit en geregeld in eigendom van de burgerlijke gemeente, een lokale armencommissie of de plaatselijke kerk. Vaak waren het letterlijk hokken, waarin plaats was

Vlas roten in de Holwerdervaart. (Foto Aaltsje Wiersma)

< De vlasfabriek te Sint Annaparochie met links boerderij De Vogel. Schilderij door Simon Kamminga.

> Repelen op een dorskleed.

voor slechts één tot hoogstens drie arbeiders. Op andere plekken stonden grotere schuren waarin tien of meer arbeiders konden werken. In de vlasgemeenten langs de waddenkust en in de *lytse bouhoeke* waren ze overal te vinden. In de Dongeradelen in bijna alle dorpen zoals Niawier, Paesens en Metslawier om een paar te noemen. In de *lytse bouhoeke* hadden de hervormde kerken in verschillende dorpen een braakschuur in eigendom. Die van Arum was trouwens een uitzondering; het was een modelinrichting, waarbij de hygiënische nadelen die verbonden waren aan de ‘gewone hokken’ waren uitgebannen. De werkplaats voor twaalf arbeiders had in alle wanden luiken en ook nog eens drie luchtkokers voor ventilatie. Leden van de hervormde kerk kregen voorrang.

Een braak.

Aan de rand van Kimsverd stond een vrijstaand stenen braakgebouw waar plek was voor 22 arbeiders die 20 cent per week staangeld betaalden. In Sexbierum in de gemeente Barradeel werden door particulieren maar liefst 33 braakhokken op kerkvoogdijland gebouwd. In 1885 kwam in Witmarsum een werkverschaffingsproject voor de vlasbrakerij op. Voor het aankopen van de grondstof en het uitbetalen van de daglonen stonden meervermogenden garant.

Bittere armoede

Ook elders in de provincie werden armen zo aan het werk geholpen. In Koudum brandde in januari 1849 een braakhok af. Naast de geleden schade moesten de behoeftigen aldaar die met vlasbraken hun brood verdienden, nu geheel door de armenkassen ondersteund worden. Uit IJlst is bekend dat de werkverschaffing in de winter ‘hier alleen in het braken van vlas dat aan, met dat handwerk niet of weinig bekenden, niettegenstaande de beste inspanning een allerkarigst loon bezorgde voor de gemeente groote financiële schade opleverde en voor de werklieden, doordien ze hun werk in een enge ruimte moesten verrigten zeer ongezond was’. Op de zandgronden speelde hetzelfde. In 1908 werd in Kollumerzwaag, in de openbare lagere school, een ‘Vereeniging voor Vlasbewerking’ opgericht. Zo ook in het nabijgelegen Westergeest waar een jaar later een ‘Vlasvereeniging’ bijeen kwam. Het bestuur meldde dat er ‘eene zoo groote hoeveelheid vlas ter bewerking is binnengekomen en geborgen, dat er in den aanstaanden winter werk in overvloed zal zijn’. De vereniging met bijna zeventig leden bood aan haar leden arbeid, en voorkwam daarmee volgens eigen zeggen ‘het vernederende aankloppen bij het Burgerlijk Armbestuur.’

De arbeiders in Eestrum verwachtten in 1885 dat er een goede winter op komst was en dat er gebraakt kon worden, omdat er rond het dorp veel vlas was verbouwd en van elders aangekocht. ‘Het zal het houten paard ‘de braak’, wel aan den gang houden’, aldus een plaatselijke rapporteur. In zanddorpen als Houtigehage, Boelenslaan, Harkema-Opeinde en Groninger Opende was dat eveneens het geval. Daar stimuleerde dominee Hofkamp uit Surhuisterveen de vlasbouw, omdat tijdens de winterperiode veel arbeidersgezinnen door gebrek aan werk bittere armoede leden. Vlasverbouw kon lucratief zijn en veel vlas ging onbewerkt naar Vlaanderen waar rond de stad Kortrijk de Belgische vlasverwerkingsindustrie was gevestigd. Voor een deel had dat natuurlijk te maken met de prijs. Zo nu en dan piekte de markt, vooral als er weer eens een oorlog uitbrak. Soldatenuniformen werden in die jaren gemaakt van linnen en ook zeildoek voor onder andere de marine bevatte dat product.

Zo nu en dan piekte de markt, vooral als er weer eens een oorlog uitbrak

Een grote bloeiperiode bereikte de vlasteelt bijvoorbeeld in de jaren tussen 1860 en 1870, toen de vlasprijzen ten gevolge van het uitblijven van de katoenaanvoer uit Amerika, vanwege de Burgeroorlog, tot een ongeken­de hoogte stegen. In de 19de eeuw was onder andere katoen een grote concurrent van vlas geworden. Met zijn slavenplantages had Amerika zich toen al ontwikkeld tot een grote katoenproducent. Met de uitvinding van de ‘cotton gin’ (1793) een machine die het ontpitten en reinigen van katoen enorm versnelde, werd het veel goedkoper dan vlas.

Fabrieken

Aan het begin van het tweede decennium van de 20ste eeuw kwam er geleidelijk aan een eind aan het werk in de braakhokken. Dat had onder meer te maken met de afname van de verbouw van vlas, de voortgang van de mechanisatie, betere sociale voorzieningen, meer werkgelegenheid in het algemeen én met de komst van vlasverwerkingsfabrieken. Omstreeks de Eerste Wereldoorlog kwamen deze fabrieken op. De vraag naar vlas steeg toen sterk, het was weer oorlog en veel fabrikanten zagen heil in machinale verwerking. Eerder al had de sociaal voelende Theodorus van Welderen baron Rengers (1867-1945) in 1898 in Molenend en later op Zwartkruis bij Noordbergum (1911) vlasverwerkingsfabrieken gesticht, ook daar met het doel om arbeid te creëren. Later volgden meer fabrikanten die dat overigens vanuit commercieel oogpunt deden, al werd werkgelegenheid

Vlas

Vlas is een ideaal gewas. De Latijnse naam, linum usitatissimum, zegt het al: het is het meest nuttige linnen. Bijna alles van de plant kan worden gebruikt. Van zowel de stengel, de zaden, als het afval worden al sinds mensenheugenis allerlei nuttige producten gemaakt. Ook de teelt is bijzonder, want de plant heeft tijdens de groei relatief weinig bewerkingen nodig; bij de verbouw zijn nagenoeg geen bestrijdingsmiddelen vereist en het gewas kan zonder veel meststoffen. Om het lint na de oogst uit de vlasstengel te halen, onderging het gewas vroeger een aantal bewerkingen. Na het oogsten was het al gehe­keld waarbij de knoppen er af werden gestript. Daarna volgde het roten, waarbij via een (ver)rottingsproces in (sloot)water de pectine in de stengel werd afgebroken. Vervolgens ging het veelal in opslag om in de winter verder bewerkt te worden. Het braken en zwingelen vond vaak plaats in braakhokken.

wel vaak aangevoerd om vergunning en subsidie te krijgen. Dronryp (inclusief Hatsum) zou met een viertal vlasfabrieken de kroon spannen. Uiteindelijk kreeg Friesland wel zo’n 25 vlasfabrieken, waarvan het merendeel maar slechts enkele jaren in bedrijf was. De grootste zou de vlasfabriek van Sint Annaparochie worden, De Vogel/Zuidhoek die in 1938 werd opgericht als roterij en het uithield tot 1977 toen de vlasverbouw ten einde liep. Aanvankelijk was deze fabriek opgericht met het motto: ‘warmwaterroten, arbeiders scholen en vlasbewerking op de boerderij’. Ook hier dus weer met het idee om werk te verschaffen. Maar na de oorlog met schaalvergroting, meer mechanisatie en minder arbeiders die de fabriek in wilden werd de doelstelling veranderd naar: ‘warmwaterroten – fabrieksmatig bewerken’. Opgericht om de arbeiders van de straat te halen, moest de coöperatie een kwarteeuw later al de arbeidsbezetting drukken wegens een tekort aan arbeidskrachten en stijgende loonkosten. Arbeid was veruit de duurste factor in de gehele exploitatie geworden.

Toekomst gloort

Met het einde van de vlasfabriek op het Bildt leek een einde gekomen te zijn aan honderden jaren verbouw van Fries vlas. Toch ontstonden in de decennia erna weer nieuwe initiatieven, zowel op het gebied van de teelt als op dat van de verwerking. Ze eindigden echter allemaal in mineur. Onze provincie kende wel zo’n tien mislukte vlasprojecten in een tijdsbestek van dertig jaar. Ze varieerden van vlasteeltcoöperaties tot complete vlasverwerkingsfabrieken en hadden gemeenschappelijk dat hierbij heel veel subsidiegeld, miljoenen guldens, verloren ging. Een bekend voorbeeld is een bedrijf in Wiuwert met de naam Eco Fibre Products (EFP) dat zich toelegde op vlasmatten voor bodembedekking en oeverbescherming en vlasdekens voor de isolatie van woningen en gebouwen. Momenteel neemt de vraag naar vlas weer toe, omdat het heel geschikt is voor isolatie en gloort er wellicht weer toekomst voor Fries vlas. <

De tentoonstelling ‘Vlas in Friesland’ is tot en met 31 oktober te zien in het Fries Landbouwmuseum.

Fries vlas
Henk Dijkstra en Gerrit Herrema
Noordboek, Gorredijk, 2024
280 p. | € 34,90
isbn 9789464712179

Henk Dijkstra (Gytsjerk, 1959) was tussen 2007 en 2022 directeur van het Fries Landbouwmuseum. Samen met Gerrit Herrema schreef hij het boek *Fries vlas*.

Wopke Eekhoff wie boekhanneler en argivaris. [Historisch Centrum Leeuwarden]

‘Dizze man hat woekere mei minuten’

Boekhanneler, skriuwer en ûndersiker Wopke Eekhoff (1809-1880) waard troch moai wat minsken as in eigenwiis man beskôge. Hy wie wolriswier de earste betelle argivaris fan Nederlân, mar hy hie allinnich legere skoalle en him troch selsstúdzje hegerop wurke. Wat koe sa’n man dan feitlik betsjutte? En skreau er by gelegenheid ek net syn eigen betinken op âlde en kostbere argyfstikken? Likegoed hat Eekhoff in ôfgryslík soad út ’e wei set om de skiednis fan Fryslân te ûndersykjen. Dêrby wie er ek noch in tûk sakeman mei rûnom kontakten. ‘Een pedante kerel, overigens zeer geschikt,’ wie it oardiel fan ien syn kollega’s by it Fries Genootschap.

Eekhoff waard berne oan it Naauw yn Ljouwert, dêr’t syn heit in saak hie as sulversmid. Wopke hat altyd in grutte leafde foar syn bertestêd field en syn wichtichste boek is dan ek net sûnder reden *Geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden* (1846). Om’t de affêren fan syn heit der min foar stiene, koe Wopke – dy’t in helder ferstân hie – nei de legere skoalle net trochleare. Earst rekke er by printerij Suringar oan it wurk, letter by printer Schierbeek, beide yn Ljouwert. Hy moat him al jong foarnommen hawwe om net lykas syn âlden yn ’e earmoed terjochte te kommen. Hy die dêrom oan selsstúdzje en siet altyd tusken de boeken. Noch wichtiger wie, dat er ek al jong kontakt socht mei de hegerein fan Ljouwert, dy’t him fierder helpe koe. Ien fan harren wie de eardere gûverneur fan Fryslân, Aebinga van Humalda, by wa’t er alle wiken in jûn op besite gie.

Wopke fielde him altyd tige thús by it Genoatskip

Wopke syn niget gie benammen út nei Fryske skiednis en hy begûn al rillegau te publisearjen, bygelyks yn de *Leeuwarder Courant*. Hy skreau ek gedichten. Troch syn omgong mei de elite fan Ljouwert krige Wopke gau de namme dat er him deftiger foardie as er yn werklikheid wie. Mar om’t syn oanpak goed wurke, hat Wopke him noait net botte drok makke oer al dy praatsjes, hy ûntwikkele dêr in sândûbeld fel foar. Yn 1834 naam er syn ûntslach by de printerij en die de gemeenteried fan Ljouwert it útstel, dat er betelle ûndersyk dwaan soe nei de skiednis fan de stêd. Soks hat er foarinoar krigen (ek wer troch dy kontakten) en tenei wie er hast alle dagen te finen yn de argyfromten fan it Ljouwerter stedhûs. Doe’t er yn 1838 klear wie mei it ûndersyk foar syn boek hat er de ried oerhelle om him argivaris fan Ljouwert te meitsjen, om’t der noch in hiel soad wurk te dwaan wie yn it argyf. In grut tal plakken soe dat foarbyld letter folgje, mar Wopke wie de earste yn Nederlân. Om de ried te betankjen skreau er, dat er himsels bewust wie ‘van eigene krachten, geschiktheid en bekwaamheid, maar ook van het onvolkomene zijner vermogens om naar de hoogte der wetenschap voort te gaan.’ Hy koe doe noch kieze út trije funksjenammen: archivist, archivaris of archivarius. Ta wille fan dr. Eelco Verwijs, syn kollega by de provinsje, neamde Wopke himsels tenei ‘archivarius’.

Sykje nei skatten

Neist syn wurk op it gemeenteargyf, naam Eekhoff ek argyf-opdrachten oan fan oare ynstellingen en kocht er op kommisje boeken op feilingen en by boelguodden foar bygelyks Joast Halbertsma út Dimter. Yn 1836 naam er ek noch in boekhannel yn de Sint Jacobstrjitte op syn noed. It wurk op it gemeenteargyf wie fansels earfol, mar troch it tal oeren te min foar in goed bestean. Sa ûntstie by Wopke it plan

foar in eigen boekhannel. Yn 1838 kocht er in tapperij op ’e hoeke fan de Wurdumerdyk en de Peperstrjitte, dy’t ferboud waard ta boekwinkel De Keizerskroon. De winkel waard yn 1839 iepene en soe de jierren troch hiel populêr bliuwe yn Ljouwert. Tenei wie Wopke in tal moarnsskoften op it argyf en de middeis ferbrocht er yn syn winkel. De Keizerskroon die mei sokke goede saken om’t Wopke safolle minsken koe en alles fan boeken wist. Hy waard in ferneamd man. Dit brocht Rintsje Posthumus, de eksintriike dûmny út Waaksens der ta om oan Joast Halbertsma te skriuwen: ‘Ik vrees, dat hij gek-geleerd of geleerd-gek zal worden, en dat is een slimme kwaal, niet waar? Ik sprak onzen jonge vriend laatst op de jongste vergadering van het Fries Genootschap; maar, maar, wat zette hij een allerdeftigste dominees-gezicht. O vriend, gij moest hem eens gezien hebben.’

Boekhannel De Keizerskroon fan Wopke Eekhoff yn Ljouwert. [Historisch Centrum Leeuwarden]

Pendant-portretten fan Wopke Eekhoff en syn frou Margje van Haagen. [Historisch Centrum Leeuwarden]

Yn 1841 troude Wopke mei Margjen van Haagen (1815-1883), ek in Ljouwerter. Har heit wie prúkmakker, wat Joast Halbertsma der ta brocht om oan syn soan te skriuwen: ‘Eekhoff te Leeuwarden heeft zich geassocieerd in eene paruikmakersaffaire, zo grote als kleine pruikjes.’ It waard in lokkich houlik en se soenen acht bern krije, fjouwer dêrfan binne folwoeksen wurde. Fan dy fjouwer is allinnich Aagje

Aagje Eekhoff (1850-1922), dochter fan Wopke Eekhoff. [Historisch Centrum Leeuwarden]

Jacobus Eekhoff (1848-1867), soan fan Wopke Eekhoff. [Historisch Centrum Leeuwarden]

Eekhoff (1850-1922) troude en hat foar in neiteam soarge. De boekhannel stie op in prominint plak yn Ljouwert, mei prachtich sicht op de Nijstêd en de Waach. Under wie de winkel, dêr boppe wenne de húshâlding en it winkelperso-niel. Letter soe Wopke der noch in hûs yn de Peperstrjitte bykeapje om syn grutte Fryske samling út te stallen.

Hûnderten ûnderwerpen hat er by de kop hân

Foar Eekhoff wie in argyf benammen in plak fan ûndersyk en te sykjen nei skatten, oardering hie minder syn belang-stelling. Hy socht alderearst nei nijsgjirrige ynformaasje, dy’t er brûke koe foar syn publikaasjes. Hûnderten ûnder-werpen hat er by de kop hân. Hy mocht graach ûndersyk dwaan, mar wie boppe-al in samler, bygelyks fan portretten, kaarten en âlde boeken en hânskriften. Op it mêd fan de skiednis fan Fryslân fûn er eins alles nijsgjirrich. Ut de brieven dy’t bewarre bleaun binne, is syn ‘netwerk’ nei te gean, dat bestie út oare samlers, boekhannelers, skriuwers en mar in inkelde argivaris. Wopke wachte net altyd de post ôf, hy gie der ek op út, bygelyks nei Mûnster, Dimter, London, Berlyn of Silezië. Sa hie er ek kontakt mei Freiherr von Richthofen, dy’t er holpen hat oan de Aldfryske wetsteksten út de kolleksje Wierdsma. Eekhoff wie ek útgjower, bygelyks fan *De Jankerboer* fan Eeltsje Halbertsma.

Wopke Eekhoff wie fansels lid fan it Fries Genootschap, dêr’t er ek wer in ûnbidich soad wurk foar ferset hat. Yn 1834 waard er al as lid beneamd, hy wie doe fiifentweintich jier. Mei dy beneaming wie er fansels bot ynnommen, want it Genoatskip wie in yllúster selskip fan gelearden. Wopke hat him altyd tige yn dit fermidden thús field, al wist er fansels wol dat guon op him delseagen. Doe’t er útstelde om in ynlieding by de Lex Frisionum te meitsjen, wie dat neffens de oanwêzigen net nedich om’t elk it Latyn ommers wol lêze koe, dúdlik in snútslach dy’t foar Wopke bedoeld wie. Yn 1868 kaam yn dat fermidden foar it earst it Oera Linda boek op it aljemint. Mocht ien fan de bedoelingen fan dy wûnder-like falsifikaasje west ha (sa’t wol úthâlden is) om Wopke Eekhoff op syn nûmer te setten, dan is soks mislearre. Eek-hoff hat der wol yn omblêde, mar him der net oer útlitten. Eekhoff hat 26 jier lang ponghâlder (1852-1876) fan it Ge-noatskip west en in grut tal lêzingen hâlden foar de winter-gearkomsten. Syn krewearjen waard wurdearre, mar der waard ek mei in skalk each nei him sjoen.

Konflikt

Rûnen syn eigen affêren en dy fan it Genoatskip net tefolle trochinoar? Yn syn lêste jierren ûntstie sa in konflikt oer jild. Neffens it bestjoer hie Wopke fûnsen net goed útinoar

hâlden: ‘Wij kunnen toch niet goedkeuren zijn handelingen tegenover het bestuur en tegenover de leden.’ Sa’t ien letter skriuwe soe: ‘Hij is gestruikeld over zijn al te grote voortva-rendheid, zijn liefde tot het genootschap en zijn eigenge-reidheid.’ Dêrmei wie de glâns fan it Genoatskip foar Eekhoff der ôf. Mear wille hat er belibbe oan in besite fan de Frânske histoarikus Henry Havard, dy’t by syn reis om de Sudersee hinne ek Ljouwert oandie. Yn syn *La Hollande pittoresque. Voyage aux villes mortes du Zuider-zée* skriuwt er oer Eekhoff syn samling: ‘Het was den heer Eekhoff niet genoeg alleen als model-argivaris op te treden; door zijne ervarenheid in het rangschikken der kostbare oorkonden, welke zich onder zijne handen bevonden, is het hem mogen gelukken het verleden van zijn geliefd geboorteland te ontwarren en eenmaal zoover gekomen, heeft hij zich doen kennen als de moderne geschiedschrij-ver van het oude Friesland’. Syn kollega’s makke dit fansels poerliik. Nei syn ferstjerren wie der neist krityk dochs meast wurdearring foar syn ûnbidich skreppen. Wumkes soe skriuwe: ‘Dizze man hat weekere mei minuten’. J.J. Kalma skreau: ‘Mar wy moatte de sneuper en wrotter, dy’t op ’t lêst in selfmade man wie, tankber wêze foar hwat er dien hat. Oaren, dy’t it miskien better dwaen kinnen hienen, hawwe it neilitten.’ <

Eekhoff hie ek kontakt mei Von Richthofen, dy’t er oan de Aldfryske wetsteksten út de kolleksje Wierdsma help. De no as Richthofenkolleksje bekende wurken binne taheakke oan it Nederlânske Memory of the World-register. [Tresoar, foto Haye Bijlstra]

> Mear lêze?
• C.P. Hoekema, Peter Karstka-rel, Ph.H. Breuker, *Eekhoff en zijn werk. Leven en werk van Wopke Eekhoff (1809-1880)* stadsarchivaris en boekhande-laar te Leeuwarden, Leeuwar-den, 1980

Doeke Sijens (Hantum, 1955) wurke as bibliotekaris yn Grins. Hy publisearret oer literêre saken en keunst en is resinsint foar Frysk by de *Leeuwarder Courant*.

Tussen Domela en Troelstra

Johan Frieswijk voor een portret van Domela in het Ferdinand Domela Nieuwenhuis Museum, Heerenveen. (Foto Hendrika Lageveen)

Op 6 maart overleed Johan Frieswijk in Beetsterzwaag op 80-jarige leeftijd. Van 1986 tot 2008 was hij verbonden aan de Fryske Akademy. In de jaren daarvoor had hij zich – aan de Universiteit van Amsterdam en vervolgens aan de Rijksuniversiteit Groningen – ontwikkeld tot dé historicus van de Friese arbeidersbeweging. In 2003 kreeg hij de Joast Hiddes Halbertsmaprijs voor zijn hele oeuvre.

Amsterdam, zomer 1979. ‘Je moet contact opnemen met Johan Frieswijk’, opperde Jacques Giele, bewoner van een flink met boeken gestoffeerde bovenverdieping in de Utrechtsestraat. Giele gold toen in kringen van historici van de Nederlandse arbeidersgeschiedenis als *rising star*. Hij had juist zijn veel geprezen studie *Arbeidersleven in Nederland 1850-1914* gepubliceerd. Eerder had hij in 1968 als pas afgestudeerde historicus gedebuteerd met het boekje *De pen in aanslag. Revolutionairen rond 1848*. Tot diep in de nacht had ik met Giele zitten bomen over de vraag waarom dat vroege socialisme juist in Friesland zo’n weerklink had gevonden. En toen viel de naam van Johan Frieswijk. ‘Ken je die nog niet?’ Weldra bleek dat Jacques samen met Johan studenten op het Documentatiecentrum voor Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam in project-groepen aan het werk had gezet. Dat ging om het ontstaan van de arbeidersklasse in het Nederland van de 19de eeuw. Nu kende ik van Johan inmiddels zijn *Socialisme in Friesland*, in 1977 verschenen bij Van Gennep te Amsterdam. Ook had ik de in 1974 uitgegeven herinneringen van de Friese landarbeider Imke Klaver uit Bontebok aangeschaft, bezorgd door Ger Harmsen én Johan Frieswijk. Nog altijd beschouw ik Johans *Socialisme in Friesland* als zijn mooiste publicatie. Op de omslag staat een foto van de befaamde socialistische meeting in augustus 1890 op een weiland in Het Meer bij Heerenveen. Juist in dit boek komt Johans bij universiteitskrant *Folia* ingeslepen journalistieke schrijfkunst tot volle ontplooiing. *Those were the days*. Van de Maagdenhuisbezetting tot Provo. Met de zwierige, anarchistisch ingestelde Jacques Giele deelde de nuchtere, in een sociaaldemocratisch Leeuwarder gezin opgegroeide Johan een vlotte pen. Jongens waren ze – aardig, maar kritisch en heel erg links.

Gebroken geweer

Kort daarna kreeg ik contact met Johan. Dat was ergens in 1981. Hij was toen inmiddels naar Gorredijk verhuisd en in dienst getreden bij het Andragogisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij was druk bezig met zijn proefschrift (Ger Harmsen was zijn promotor), maar deed daarnaast biografisch onderzoek naar vroege socialisten in Friesland. Zelf had ik hem gevraagd als spreker voor een congres over ‘Religie en Socialisme’ in de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden. Johans bijdrage had de treffende titel ‘Waarom in bepaalde streken in Friesland het socialisme opkwam en in andere juist niet’. Ook op die dag droeg Johan op zijn jasje zijn speldje van een gebroken geweer. Dit pacifistische symbool zou hij altijd bij gelegenheid blijven dragen.

Ongeveer in diezelfde tijd (in 1982) verscheen van het tijdschrift *Groniek* van de Groninger studenten geschiedenis een speciaal nummer over regionale en lokale geschiedenis. De foto op het omslag toont een groep veenarbeiders. *History from below* lag toen goed bij de studenten. De redactie had enkele grote namen gestrikt: Engelse en Nederlandse geleerden van naam en faam. Friesland was vertegenwoordigd met drie doctorandi. Naast Frieswijk waren dat Philip-pus Breuker en schrijver dezes. Johans artikel ging over de opkomst en populariteit van het socialisme in Gorredijk. De socialisten in deze vlekke hadden hun archieven goed bewaard. Ze bleken een goudmijn te zijn voor Johan. Zo ontdekte hij dat Ferdinand Domela Nieuwenhuis nooit zijn reputatie als *Us ferlosser* in Friesland had kunnen krijgen zonder de inzet van hulpkrachten. En wie waren in eerste instantie deze ‘apostelen’ van Domela geweest? Niet zozeer land- en veenarbeiders – ja, zij geloofden in groten getale met Domela dat er weldra andere tijden gingen aanbreken – maar toch vooral middenstanders en handwerkslieden. Johan ontdekte nog meer in Gorredijk: de eigen bibliotheek die deze socialisten hadden opgezet, de portretten van internationale socialistische grootheden die de muren in hun vergaderlokaal sierden én, niet te vergeten, de onderlinge familiebanden tussen deze rode rakkers in Gorredijk. Kort en goed, de in de politicologie afgestudeerde Johan Frieswijk werd niet alleen de historicus van de Friese arbeidersbeweging, maar van een heel eigen cultuur: inderdaad, die van ‘de rode familie’ waaruit hij zelf ook stamde. Zo had zijn overgrootvader Arend Frieswijk als losse arbeider de grote veenstakingen van de jaren 1890 meegemaakt. Vandaar dat Johan deze voorvader portretteert aan het begin van zijn proefschrift *Om een beter leven. Strijd en organisatie van de land-, veen- en zuivelarbeiders in het noorden van Nederland (1850-1914)*. De cultuur van de rode familie in Friesland zou het kloppend hart van heel Johans oeuvre worden én blijven. Wel verdiepte hij zich later nog in de geschiedenis van de Fryske Beweging in de 20ste eeuw.

Werken van Johan Frieswijk

Al in 1971 schreef Johan Frieswijk over de Friese secties van de Internationale (1869-1871). Verder maakte hij biografische portretten van voorlieden in de Friese arbeidersbeweging, zoals Foeke Kamstra, Tjeerd Stienstra, Jan Stap, Rindert van Zinderen Bakker en Geert Lourens van der Zwaag. Ook had hij een belangrijke inbreng bij de roemruchte VARA-documentaire ‘Voorwaarts en niet vergeten’ over de geschiedenis van het socialisme in Nederland. Met Hans Sleurink schreef hij *De zaak Hogerhuis. ‘Eene gerechtelijke misdaad’* (1984). Over Domela verschenen meerdere publicaties, zoals (onder redactie van J.J. Kalma en Y. Kuiper) *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De apostel van de Friese arbeiders* (1988), *Sporen van Domela in Friesland* (2003) en het artikel ‘Domela is dea’, in *De uitvaart van Ferdinand Domela Nieuwenhuis 22 november 1919* (2019). Over Troelstra schreef hij ‘Pieter Jelles Troelstra (1860-1930). Fries dichter, Nederlands staatsman’ in *Fryslân* (2000) en over Ger Harmsen in 2005 in *De Moanne*, ‘Ger Harmsen 1922-2005’. Arbeidersskiednis fanút engaaazjemint’. Ook publiceerde hij het stuk ‘Een arbeidersfamilie uit de Friese Wouden (1830-1960)’ in *Veranderde levens. Nederlandse families na 1850. Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* (2007) en ‘Inleiding. Jacques Giele en het onderzoek naar de vroege Nederlandse arbeidersbeweging’ in *Rond de Eerste Internationale. Artikelen van Jacques J. Giele* (2016).

Domela en Troelstra

Bij Johans afscheidssymposium van de Fryske Akademy in 2009 stond het thema Arbeidersbiografie centraal. Zelf sprak Johan over dit onderwerp in zijn eigen werk. Ook de biografen van Domela (Jan Willem Stutje) en Pieter Jelles Troelstra (Piet Hagen) hielden hun verhaal. Domela contra Troelstra, de geschiedenis is bekend. Domela werd anarchist en Troelstra leider van de SDAP. Johan wist er alles van. Toen we een week voor zijn overlijden voor de laatste keer door zijn bibliotheek dwaalden, liet hij me zijn allereerste ‘echte’ publicatie zien. Die ging over Domela. En zijn allerlaatste ging eveneens over Domela: zijn uitvaart in november 1919. Sinds enige jaren was Johan bestuurslid van het FDN-fonds. Was hij nu een Domelaman geworden, vroeg ik hem. Nee, dat niet. Het was en bleef voor hem Domela én Troelstra. Ten diepste was Johan geen theoretische scherp-slijper. Wel kon hij in een debat fel van zich afbijten in de geest van Domela’s *Recht voor Allen*, maar niet fanatiek en verbitterd. Bij Troelstra was zijn eigen familie terecht gekomen. Juist dát besepte Johan maar al te goed. Zijn werk draagt daarvan vele sporen. <

Socialistische meeting in 1890 op een weiland in Het Meer bij Heerenveen. [Collectie Feito van der Wal]

Yme Kuiper (Heerenveen, 1949) is emeritus bijzonder hoogleraar historische antropologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij sprak bij het afscheid van Johan Frieswijk op 11 maart 2024.

Neerlands hoop in bange dagen

Het verhaal van de vergeten Friese zeeheld kapitein Adriaan de Roock (1748-1834) kwam pas onlangs weer aan het daglicht. Zijn zeereis van 1781, ten tijde van de Vierde Engelse Oorlog, bleek cruciaal voor het behoud van de Nederlandse kolonie Suriname. Ondanks zijn heldhaftige reis raakte de naam van De Roock langzaam maar zeker in de vergetelheid. Anna Verhoog kwam De Roock op het spoor en reconstrueert zijn betekenis als Friese zeeheld.

In de *Hollandsche Historische Na-Courant* van 30 juni 1781 staat een samenvatting van het verslag van een kapitein Adriaan de Roock. Het volledige verslag van de Friese kapitein ligt in het Nationaal Archief te Den Haag.

Adriaan de Roock werd geboren op 15 februari 1748 te Zaltbommel in Gelderland. Hij was de zoon van Gerhard de Roock en Esther van Heijningen. De familie De Roock telde veel hooggeplaatste bestuurders als burgemeesters en schouten alsook een generaal-majoor. Over de jeugd van Adriaan is niet veel bekend. Op enig moment koos hij voor een bestuurlijke loopbaan op zee en deed dat voor de Friese Admiraliteit. In 1767 werd hij benoemd tot luitenant ter zee. Tussen 1769 en 1770 werd het fregat *de Eendragt*, dat 24 kanonnen telde, onder werfbaas Willem Lodewijk van Genth voor de Friese Admiraliteit in Harlingen gebouwd. In 1771 nam de Friese Admiraliteit deel aan een eskader in de Middellandse Zee, waar de Republiek in conflict was met Algiers. Zes jaar later werd vrede gesloten, maar bleven de patrouil-

les naar de Middellandse Zee doorgaan, omdat zich hier veel zeerovers bevonden. In datzelfde jaar werd De Roock benoemd tot *extra ordinarius kapitein* bij de Admiraliteit in Friesland. Twee jaar later werd *de Eendragt* in commissie gesteld aan kapitein Adriaan de Roock. Met dit fregat voer De Roock sindsdien meerdere malen naar de Middellandse Zee, waar hij de Dey van Algiers moest afkopen met geschenken.

Oorlogsverklaring

Eind november 1780 zeilde Adriaan de Roock met *de Eendragt* naar Lissabon. Een krappe maand later, op 20 december, verklaarde Groot-Brittannië de Republiek de oorlog. Schout-bij-nacht Lodewijk van Bylandt kreeg begin januari 1781 in Lissabon een order van stadhouder Willem V om *de Eendragt* naar West-Indië te zenden, om de Nederlandse

koloniën aldaar te waarschuwen voor het Britse gevaar. Van Bylandt stuurde daarop De Roock naar de West. In een race tegen de klok zette de kapitein de volgende dag koers naar de Atlantische wereld. De oversteek was vol gevaren. Zo achtervolgden Engelse kruisers De Roock, maar die wist hij van zich af te schudden door gebruik te maken van ‘de Noordwind en donkere nacht’. Toen hij op 4 maart aankwam beneden de rivier Marowijne, in het oosten van Suriname, maakten drie Engelse kapers jacht op hem, waarna er enige schermutselingen volgden. De Roock raakte ‘s nachts ‘door het ondergaan van de Maan voornoemde Kapers uit het gezigt kwyt’. De volgende dag gaf hij opnieuw verschillende kapers het nakijken. In de avond arriveerde *de Eendragt* binnen de Rivier van Suriname. Op 6 maart gaf hij Bernard Texier, de gouverneur van Suriname, schriftelijk kennis van zijn opdracht en voegde een kopie van de order van stadhouder Willem V bij.

De Eendragt kwam enkele malen in aanraking met Engelse kapers

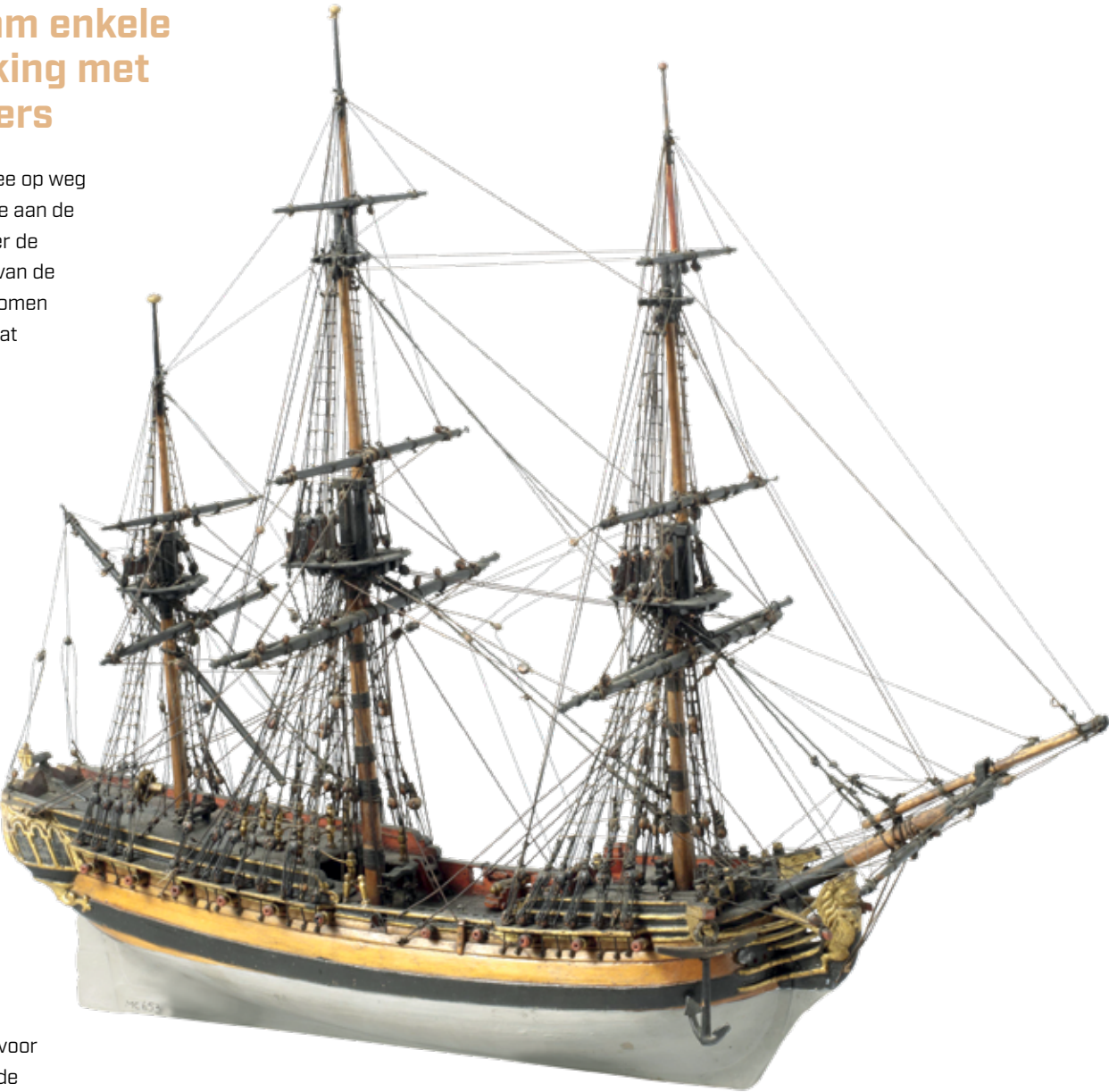
Daarna voer *de Eendragt* weer naar zee op weg naar Berbice, een Nederlandse kolonie aan de noordkust van Zuid-Amerika, om alhier de gouverneur op de hoogte te brengen van de oorlog. Eenmaal voor Berbice aangekomen ontdekten De Roock en zijn mannen dat de Engelsen niet alleen Berbice maar ook Demerary, Essequibo, Sint Eustatius en Curaçao hadden veroverd. Voor het behoud van deze koloniën kwam De Roock dus te laat. Hij schreef daarover zeer aangedaan te zijn en twijfelde nog om Berbice te hernemen, maar kon daarvoor geen strijdmacht verzamelen. Bovendien waren er Britse oorlogsbodems in aantocht. En ‘aangezien de ontzaggelyke navale magt der Engelsche in de Westindiën, en de slegte staat van defensie waar in onze Colonien zig voor het grootste gedeelte bevinden’ besloot De Roock niet landinwaarts te gaan. Om meer informatie te vergaren voer de kapitein op 19 maart naar de Franse kolonie Grenada. Onderweg maakten wederom Engelse kapers jacht op *de Eendragt*. Vier dagen later arriveerde De Roock voor de haven van Grenada. Daar bevestigde

gouverneur Graaf van Durat dat Sint Eustatius was genomen, maar wist hij niet of Curaçao eveneens in Engelse handen was gevallen. Een dag later verminderde de mannen van *de Eendragt* de lekkages en pompten ze het water uit het fregat. Omdat de Engelsen onderweg waren naar Grenada besloot De Roock terug naar zee te gaan.

Tegenslagen op terugreis

Eenmaal op zee twijfelde De Roock of hij nog langer gevolgd moest geven aan de order van Van Bylandt. Na ‘rype overweeging by Scheeps-Krygraad’ besloot De Roock met zijn officieren eensgezind om met spoed terug te keren naar de Republiek. Daarvoor waren verschillende redenen: ‘door het wegneemen van het Eiland St. Eustatius’ kon niet verder aan de opdracht van Van Bylandt worden voldaan, varen naar Curaçao zou zonder order te gewaagd zijn, er was nog weinig voorraad en ‘scheepsbehoefte’ aan boord, het

Model van het fregat *Eendragt*. (Rijksmuseum)

Admiraliteit te Harlingen. Kopergravure door Carel Frederik (I) Bendorp en Jan Bulthuis, 1790. [Fries Scheepvaart Museum]

schip was lek en de spijkerhuid was zodanig door wormen ‘doorvreten’ dat enkele planken losgeraakt waren. In die omstandigheden oordeelden De Roock en zijn mannen dat het beter was ‘om de tydingen die wy van onse Colonien in de Westindiën hebben, spoedig in Holland over te brengen’. De terugreis ging gepaard met tegenslagen. Zo kampte het schip met lekkages en stormschade, maar er was ook sprake van voorspoed. Op 30 april naderde boven Ierland een brigantijn, onderweg van Cork naar New York, *de Een-*

dragt. Om het schip kleur te laten bekennen hees De Roock een Deense vlag. De brigantijn antwoordde met een Engelse vlag, waarop De Roock direct de Hollandse liet hijsen. Daarmee daagde hij het schip uit tot gevecht. De Roock gaf opdracht om één kanonschot naar de brigantijn te vuren, ‘maar in plaats van een schot, deed het Volk vier schoten met scherp uit, en souden de geheele laag afgeschooten hebben, indien niet met geweld door de Officiieren het vuur gestuyt was’. De beschadigde brigantijn, het koopvaardijschip *Diligence*, gaf zich over. *De Eendragt* nam het in beslag, samen met de lading: 830 vaten bloem en meel en een paar botervaten.

Bij terugkomst werd De Roock onthaald als zeeheld

Tussen eind mei en begin juni kwam *de Eendragt* opnieuw enkele malen in aanraking met Engelse kapers. De Roock liet meermaals de *Diligence* vooruit varen, waarop de Engelse schepen weer wegvoeren. Op 24 juni maakte opnieuw een Engels schip jacht op *de Eendragt*, maar zonder succes. Die avond om zeven uur kwam De Roock behouden aan op Texel. Met zijn verslag wilde De Roock aan Willem V onder andere aantonen ‘in wat voor gevaar de Commerce-Schepen van de Republicq zyn, die zonder Convoy benoorden Engeland moeten passeeren’.

Klinkdicht

Bij terugkomst in de Republiek werd De Roock onthaald als zeeheld. Hij werd gevierd omdat hij - door het oog van de naald - behouden thuiskwam. Daarbij wist de kapitein bovendien nog een vijandelijk schip te veroveren. Dit was het eerste gekaapte Britse schip dat tijdens de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) naar de Republiek werd gebracht. Ook slaagde De Roock deels in de opdracht die hij had meegekregen - zo was Suriname in staat van verweer gesteld en bleef de kolonie daardoor behouden voor de Republiek. Het was een onwaarschijnlijk succes en sprak enorm tot de verbeelding. Zo verscheen dat jaar her en der in de Republiek een pamflet met ‘klinkdigt’, geschreven door dichter D. van B., met als laatste alinea: *Zeil uit, ô Neerlands Vloot! de Hemel dekt uw Kielen./Ga 't schendig dievenrot op eige kust vernielen:/En breng, gelyk DE ROOK, ons Britsche pryzen mee!* Na de roemruchte zeereis bleef De Roock nog lang in leven. In het jaar van zijn reis commandeerde hij tevens 's Lands Oorlogsschip *de Pallas*. De buitgemaakte *Diligence* werd op 21 november 1781 in Harlingen geveild. *De Eendragt* verging op 1 januari 1782 op een zandbank voor het Vlie. De Roock werd in 1782 equipagemeester van de Friese Admiraliteit en betrok een dienstwoning naast de werf in Harlingen. Op 26 september 1784 trouwde De Roock met Hendrina van Beucker. Vlagofficiieren trouwden meestal op stand en

zochten vaak een vrouw uit een geslacht van zeevaarders of kooplieden. Kapitein De Roock trouwde niet zomaar op stand, maar met een nazaat van de Friese zeeheld luitenant-admiraal Tjerk Hiddes de Vries. Zij kregen samen twee dochters en een zoon. Adriaan de Roock stierf in 1834 op 86-jarige leeftijd in zijn huis aan de Noorderhaven 102 te Harlingen.

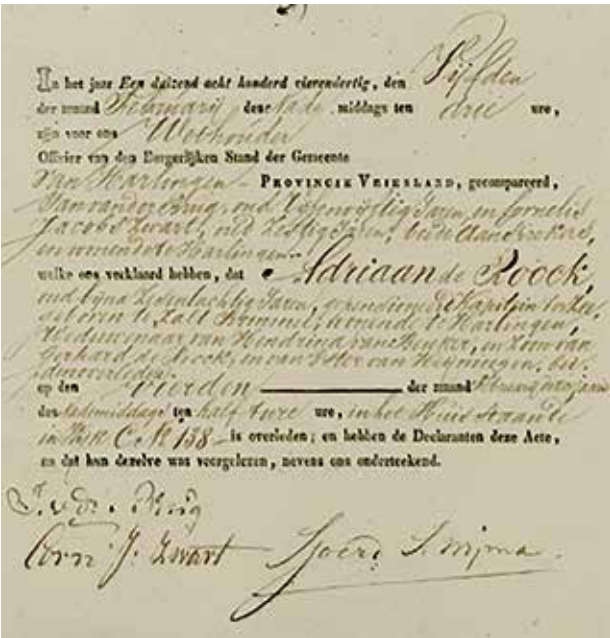
Vergeten zeeheld

In tegenstelling tot de Friese zeehelden Auke Stellingwerf (1635-1665) en Tjerk Hiddes de Vries (1622-1666) en de enige nog bekende Nederlandse zeehelden Jan Hendrik van Kinsbergen (1735-1819) en Johan Zoutman (1724-1793) uit de Vierde Engelse Oorlog, raakte De Roock langzaam maar zeker in de vergetelheid. Dat kan verschillende redenen hebben gehad. Zo had De Roock geen zeeslag geleverd. Bij de Amsterdamse en Rotterdamse Admiraliteit vergaarde bijna elke zeeofficier roem, maar bij de Admiraliteiten van het Noorderkwartier, Zeeland en Friesland bleek dit lastiger. Volgens historicus Ronald Prud'homme van Reine werden alleen de 17de-eeuwse Friese luitenant-admiraals Stellingwerf en Hiddes de Vries buiten hun provincie genoemd en waren zij de twee eerste - en laatste - zeehelden van Friesland. De Roock werd ook buiten zijn provincie genoemd en in de Republiek gevierd als zeeheld.

De herinnering aan De Roock kan afgevlakt zijn door de turbulente tijden die volgden op zijn reis. Op het stadhoudelijk bewind volgde in stedelijke gebieden dat van de patriotten, waarna de stadhouder weer aan de macht kwam. Daarna stichtten de patriotten met hulp van revolutionair Frankrijk de Bataafse Republiek, die uiteindelijk werd ingelijfd in het Franse keizerrijk. In 1813 herkreeg Nederland zelfstandigheid. Tegen al die veranderingen in een tijdsbestek van ruim dertig jaar lijkt de heldenstatus van De Roock niet bestand te zijn geweest. De Roock maakte zelfs nog de Belgische Opstand van 1830 mee. Ontwikkelingen die elkaar snel opvolgen, kunnen de herinnering aan een heldhaftige reis uit een vervlogen tijdperk naar de achtergrond dringen. Dat in de historiografie maar weinig aandacht is geschonken aan de Vierde Engelse Oorlog is ook een belangrijke factor; met het wegzakken van die oorlog uit de herinnering en geschiedschrijving kon De Roock eerder in de vergetelheid raken. Zijn heldendaad was nu eenmaal niet van dien aard dat hij de context van de betrokken oorlog kon overstijgen. Het opkomende, landelijke onderwijs bood minder aandacht voor figuren in de periferie van het nationale bewustzijn. Het zou interessant zijn hierbij na te gaan of Hollandse dominantie een stempel drukte op de vaderlandse geschiedenis. Tot slot: De Roock overleefde zijn roem. Zeehelden die in het harnas stierven, kregen vaak een grafombe of grafmonument en raakten daardoor bekender. Zeehelden die niet sneuvelden 'werden op zijn best geëerd met een fraaie

Zeeheld?

Is het nog gepast om aandacht te schenken aan een zogeheten zeeheld? Zeeheldenverering is tegenwoordig niet zo vanzelfsprekend meer. Natuurlijk kun - en moet je - de vraag stellen of we de daden van iemand nu nog wenselijk vinden. Wellicht helpt het als we uitgaan van het algemeen belang dat Adriaan de Roock in zijn tijd diende, wat je nu daarvan zou denken. De vraag is dan bovenal hoe hij zich op de keper beschouwd heeft gekwet van zijn taak. In *Zeehelden* noemt Prud'homme van Reine enkele kwaliteiten van een zeeheld, zoals het verrichten van 'iets speciaals'. Jensen spreekt van kwaliteiten als 'dapper', 'nuchter' en 'wakker'. Met zijn onwaarschijnlijke reis leverde De Roock een uitzonderlijke prestatie. Hij deed dat, in opdracht van de Friese Admiraliteit, voor zijn vaderland. Hierbij ging hij tot het uiterste en deed hij dat met gevaar voor eigen leven. Historicus Johan Huizinga gaat in zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* in op de kwaliteiten van een ridder. Daarin verbindt hij de ridderidee onder andere met dapperheid en roemrijke wapenfeiten, plichtsbesef, trouw, toewijding en vaderlandsliefde. Deze kwaliteiten zijn min of meer toe te schrijven aan Adriaan de Roock. Volgens mij doen zulke kwaliteiten er vandaag nog toe. We hopen dat mensen zich sterk maken voor het algemeen belang van onze samenleving, of ze nu op vredesmissie gaan, zich inzetten als politicus of als politieagent. En we hopen dat zij hierbij beschikken over grote persoonlijke kwaliteiten. In dat licht kan een zeeheld van toen ook nu nog tot onze verbeelding spreken.

Overlijdensakte Adriaan de Roock, 4 februari 1834.

grafzerk', schrijft cultuurhistorica Lotte Jensen. Een dood als die van De Roock paste niet 'bij een onverschrokken zeeheld': hij stierf in 1834, vergeten in zijn huis in Harlingen, 53 jaar na zijn heldendaad. In Den Haag zijn er straten vernoemd naar Kinsbergen en Zoutman, zeehelden uit de Vierde Engelse Oorlog. Zou de stad Harlingen, thuishaven van de Friese Admiraliteit, alsnog eer kunnen bewijzen aan Adriaan de Roock met een straatnaam, een tentoonstelling of een plakkaat aan de Noorderhaven? <

Tjerk Hiddes de Vries. Kopergravure door Jacob Houbraken, 1747. [Fries Scheepvaart Museum]

Anna Verhoog [Den Haag, 1998] studeerde Algemene en Vaderlandse Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Haar interesse ligt bij maritieme en koloniale geschiedenis. Haar masterscriptie *Bewaar de laatste kagel voor jezelf* ging over verminging in egodocumenten van Indië-veteranen over de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog (1945-1949).

Friese matrozen op 18de-eeuws fregat

Tijdens zijn eerste missie in 1715 verging het fregat *Huis te Warmelo* in de Finse Golf. Drie eeuwen later troffen duikers dit oorlogsschip van de Admiraliteit van West-Friesland en het Noorderkwartier in uitzonderlijk goede staat aan. Sinds de vondst en identificatie is de documentatie van het scheepswrak ter hand genomen. Daarnaast wordt in Nederlandse archieven gezocht naar informatie over de bemanning, die voor een aanzienlijk deel uit Friezen bestond. Dankzij een overgeleverde betaalrol zijn namen, rangen en herkomstplaatsen bekend en aangevuld met gegevens uit andere historische bronnen. Zo is van enkele bemanningsleden een levensverhaal te schetsen.

Detail van een portret van de *Huis te Warmelo*, in 2023 geschilderd door Thijs Visser. (Foto Thijs Visser)

De *Huis te Warmelo* liep in 1709 van stapel in Medemblik. Het oorlogsschip had een lengte van 125 Amsterdamse voet (circa 35,5 meter) en was uitgerust met 44 kanonnen. Zes jaar na zijn tewaterlating volgde de eerste missie. Op 1 juni 1715 koos het fregat *Huis te Warmelo* met elf andere Hollandse oorlogsschepen het ruime sop met bestemming Oostzee. In het kielzog van

dit eskader, dat onder leiding van viceadmiraal Lucas de Veth stond, zeilden 170 koopvaarders. Hij had de opdracht om met zijn eskader de koopvaarders te beveiligen tegen Zweedse kapers en oorlogsschepen. De eerste reis van het fregat zou tevens zijn laatste reis worden. Op 25 augustus voltrok zich midden in de Finse Golf een noodlottig ongeluk. Het oorlogsschip stootte lek

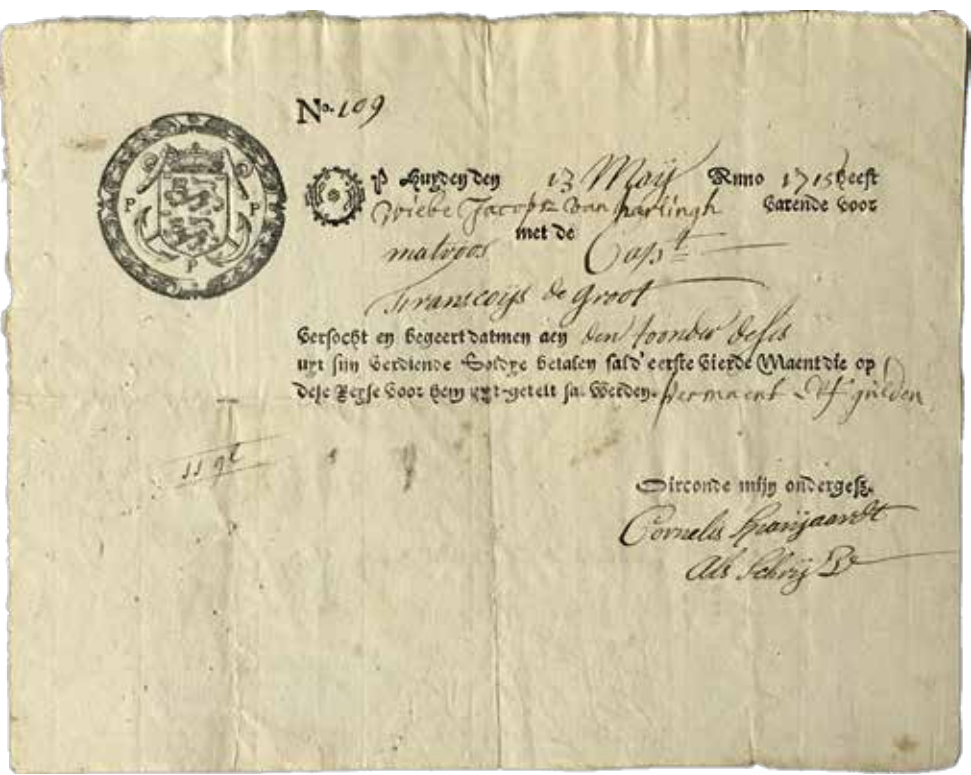
op een blinde klip en zink. Aan boord bevonden zich bijna tweehonderd bemanningsleden. Ongeveer zeventig van hen wisten zich te redden in sloepen en werden door Engelse koopvaarders opgepikt.

Friese matrozen

In de 17de en 18de eeuw duurde een dienstverband op een Nederlands oorlogsschip doorgaans niet langer dan één reis. Voor de opvarenden van de *Huis te Warmelo* betekende dit een verbintenis met de Admiraliteit van vier tot vijf maanden. De enige uitzondering hierop was kapitein François de Groot uit Alkmaar die sinds 1713 een vaste aanstelling bij de Admiraliteit van West-Friesland en het Noorderkwartier had.

De eerste reis van het fregat zou tevens zijn laatste reis worden

Voor de reis naar de Oostzee werden de drie luitenants, twee schippers en twee schrijvers door het admiraliteitsbestuur aangewezen. Zij waren allen afkomstig uit Alkmaar of Medemblik. Samen met kapitein De Groot stonden zij voor de opgave om in korte tijd bijna 200 medeopvarenden te werven. Dat ze daarbij van lokale netwerken gebruikmaakten, laat de betaalrol van de *Huis te Warmelo* goed zien. Vrijwel alle sleutelposities aan boord van het oorlogsschip, van bootsman tot bottelier, werden door plaatsgenoten ingevuld. De grootste uitdaging voor de wervende officieren was het vinden van 128 matrozen die het zware scheepswerk moesten verrichten. Daarvoor moet een beroep zijn gedaan op het arbeidsreservoir in Friesland, want 41 matrozen kwamen van de overkant van de Zuiderzee. Dat is ruim een vijfde van de totale bemanning van de *Huis te Warmelo*. Zo'n fors aandeel Friese bemanningsleden was niet gebruikelijk voor een oorlogsschip uit Hollands Noorderkwartier. De meeste Friese matrozen kwamen uit Bolsward, Franeker en Sneek. Daarnaast was een zevental uit Harlingen en Leeuwarden afkomstig. Hoewel archiefbewijs vooralsnog ontbreekt, ligt het voor de hand dat een van officieren in

1715 naar Friesland is afgereisd om de matrozen te werven. Uit latere tijd zijn voorbeelden van werving op 'vreemd grondgebied' bekend. Zo vroeg het admiraliteitsbestuur in Enkhuizen in 1765 toestemming aan het Amsterdamse stadsbestuur om in die stad dertig tot veertig ervaren matrozen voor het oorlogsschip *West-Friesland* te mogen werven, omdat die simpelweg in Hoorn en Enkhuizen niet te vinden waren. De namen in de betaalrol van de *Huis te Warmelo* vormen een dankbaar startpunt voor nader onderzoek naar individuele bemanningsleden. Dat levert niet alleen interessante verhalen op, maar ook nieuwe inzichten.

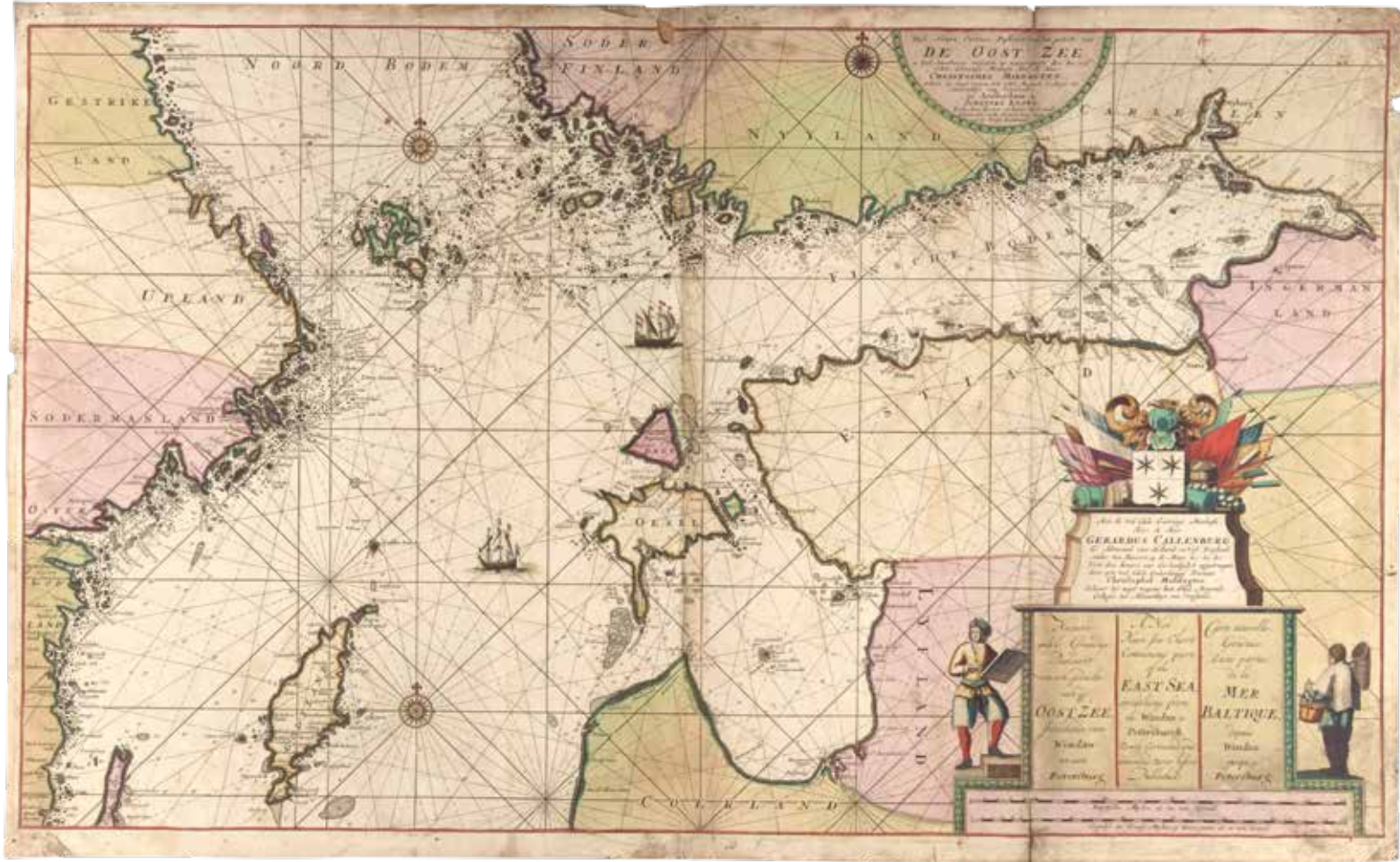
Reijnder en Wobbe

Reijnder Ottesz van Sneek is een van de Friese matrozen waarover meer bekend is. Hij kwam waarschijnlijk in 1691 ter wereld en monsterde als 17-jarige jongeman aan op

Maandbrief van matroos Wiebe Jacobsz van Harlingen. Een maandbrief werd op verzoek van een bemanningslid opgesteld en diende voor hem als betaalmiddel. De houder van de brief had recht op een vierde deel van zijn soldij. (Nationaal Archief)

Scheepswrak

Bij hydrografisch onderzoek in 2002 kwam de laatste rustplaats van het oorlogsschip *Huis te Warmelo* in beeld. Het ligt ten zuiden van de Finse havenplaats Porvoo, op een diepte van 64 meter. In de daaropvolgende jaren bezochten meerdere duikteams het scheepswrak dat aanvankelijk als het *Kalbådagrund gunship* bekend stond. De identificatie van het goed geconserveerde scheepswrak - de houten scheepsrump is grotendeels intact en de kanonnen met rolpaarden staan nog op het bovendeck - liet nog enige tijd op zich wachten. Onderzoekers veronderstelden dat het een Zweeds of Russisch oorlogsschip betrof. Eind 2015 kreeg de identificatie van het scheepswrak een onverwachte wending. Immi Wallin, duiker en eigenaar van het Finse onderzoeksbureau SubZone, ontving uit Nederland gedetailleerde informatie over het vergeten fregat *Huis te Warmelo*. Zij herkende hierin het *Kalbådagrund gunship*.

Oostzee, op een 18de-
eeuwse kaart. Een vrijwel
identiek exemplaar speelde
een belangrijke rol bij de
ontdekking en identificatie
van het fregat *Huis te War-
melo*. [Het Scheepvaartmu-
seum]

het VOC-schip *Beverwaard* dat voor de kamer Hoorn naar Batavia voer. Na terugkeer uit Oost-Indië trouwde Reijnder in 1714 met Heijltje Claas uit Hoorn, de stad waar hij zich ook vestigde. Dat betekent dat de wortels van deze matroos weliswaar in Friesland lagen, maar dat hij daar niet meer woonde. Hij zal niet in Friesland zijn geworven. Mogelijk geldt dat voor meer Friese matrozen op de *Huis te Warmelo*. In een notariële akte van 5 juni 1716 wordt Heijltje Claas aangeduid als weduwe van wijlen Reijnder Ottesz. Het is een aanwijzing dat de Friese matroos niet was teruggekeerd van zijn reis naar de Oostzee. Heijltje hertrouwde een jaar later. Tussen de namen van de Friese matrozen valt die van Wobbe Benedictus op. Volgens de betaalrol van de *Huis te Warmelo* kwam hij uit Franeker en ontving zijn moeder

Antje Hendriks de resterende soldij van haar zoon. De onderscheidende naam van de matroos is teruggevonden in het archief van het Old Burger Weeshuis van Leeuwarden.

Doodsklokken voor omgekomen matrozen

Hoewel zijn moeder nog leefde, werd de tienjarige Wobbe met een oudere broer in 1701 in dat weeshuis geplaatst. De wezenadministratie onthult dat de jongens niet uit Franeker kwamen, maar uit het naburige Harlingen waar Wobbe in 1690 was gedoopt. Het weeshuis verschaftte Wobbe en

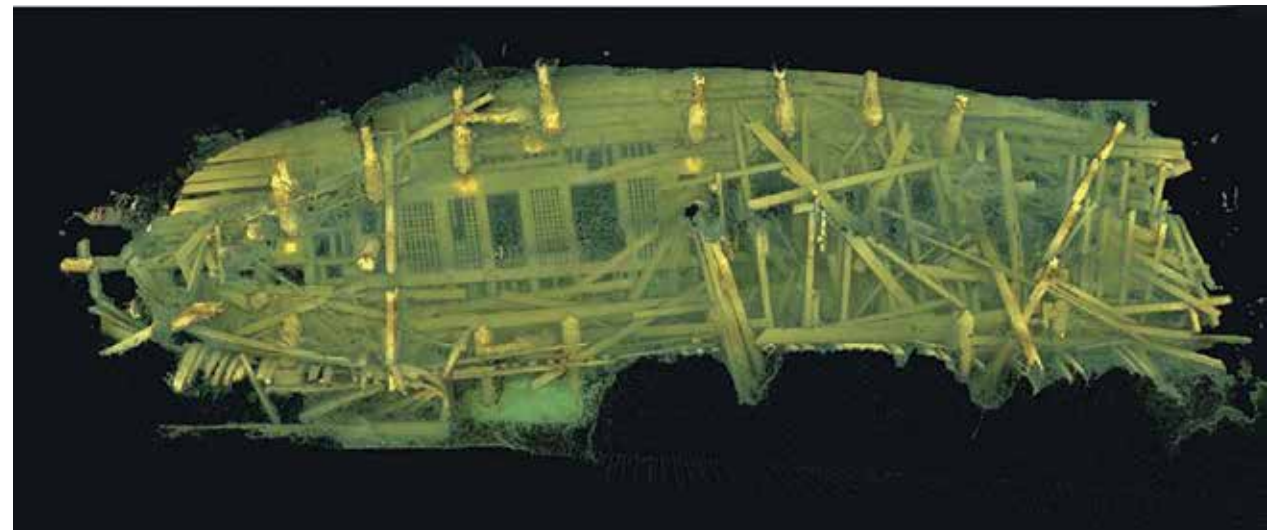
Willem Benedictus onderdak en eten. En ze leerden een ambacht om later op eigen benen te kunnen staan. Gedurende vijf jaar ging Wobbe bij drie verschillende kleermakers in de leer. In 1712 verliet hij het Leeuwarder weeshuis. Het enige wat we over Wobbe Benedictus na zijn weeshuistijd weten, is dat hij drie jaar later als matroos op het fregat *Huis te Warmelo* aanmonsterde.

Beluiden van de doden

Op 23 december 1715 liidden de doods klokken in Sneek. Daarmee werd aan de inwoners van de stad het overlijden van vier mannen bekendgemaakt. In het zogeheten beluidensboek noteerde de koster van de Martinikerk de volgende namen: twee zonen van Reijer Everts, een zoon van Lou Sickes en een zoon van Leennert Been. Zij waren 'op zee bleven'. Wanneer we de namen uit het beluidensboek van Sneek naast de betaalrol van de *Huis te Warmelo* houden, wordt duidelijk dat zeker drie van de vier overledenen op het verongelukte oorlogsschip dienden. De namen van de vaders kunnen we koppelen aan

respectievelijk Evert Reijers, Sicke Louwes Rensma en Barent Leenders, drie matrozen van de *Huis te Warmelo*. Of de andere zoon van Reijer Everts ook op 25 augustus 1715 in de Golf van Finland de dood vond, is onzeker. In de betaalrol staat namelijk geen tweede matroos met het patroniem Reijers. Overigens bracht het jaar 1715 voor de inwoners van Sneek meer slecht nieuws van zee. Verspreid over het jaar luidden de klokken voor twaalf personen die op zee waren omgekomen. Vier keer gebeurde dat in de eerste helft van het jaar, acht keer in december. In vergelijking met andere jaren was dat uitzonderlijk vaak.

De tijdspanne tussen het beluiden van de doden op 23 december en de ondergang van de *Huis te Warmelo* bedroeg vier maanden. In deze periode keerde het konvooi uit de Oostzee terug. Toen de laatste schepen eind november 1715 de Nederlandse zeegaten waren binnengevaren, zullen Reijer Everts, Lou Sickes en Leennert Been geen hoop meer hebben gehad op een terugkeer van hun zonen. De beluiding van de omgekomen matrozen op een en dezelfde dag wijst op een gecoördineerd en collectief afscheid. <

Fotogrammetrische opname van het bovendeck van de *Huis te Warmelo*. (Foto SubZone)

Een kanon op het bovendek van het fregat *Huis te Warmelo*. (Foto SubZone)

> Verder lezen?

- **Marc van Alphen**, *Het oorlogsschip als varend bedrijf. Schrijvers, administratie en logistiek aan boord van Nederlandse marineschepen in de 17de en 18de eeuw*, Franeker, 2014
- **Jaap R. Bruijn**, *Varend verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de 17e en 18e eeuw*, Amsterdam, 1998
- **Maili Roio, Immi Wallin en Kari Hyttinen**, *Maritime archaeological site survey Huis te Warmelo 1708-1715*, Helsinki-Tallinn, 2017
- **Peter Swart**, 'We found your ship! Fregat Huis te Warmelo en een zoektocht naar zijn bemanning', www.fregatstuistewarmelo.nl

Peter Swart (Hoorn, 1968) studeerde Bedrijfskundige Economie aan de Vrije Universiteit, werkte als IT-consultant en is nu project-leider educatie en presentatie bij het Westfries Archief in Hoorn. Hij vond in 2015 een oude zeekaart die leidde tot de identificatie van het wrak van de *Huis te Warmelo*. Sindsdien doet hij onderzoek naar de bemanningsleden van dit oorlogsschip.

Friese koopvaarders bij Wight gekaapt

Een konvooi Friese en Hollandse vrachtvaarders werd op 30 december 1779 bij Wight onderschept door de Engelsen. De kaping leidde in het jaar voordat de Vierde Engelse Oorlog (1780-1783) uitbrak tot veel commotie in de Republiek. Historici hadden vooral aandacht voor de veronderstelde dubieuze rol van bevelhebber Lodewijk van Bylandt en de verslechterende relaties met Engeland. Dat het voornamelijk Friese schippers waren die in een politiek proces voor de High Court of Admiralty hun schepen en ladingen verloren, raakte daardoor op de achtergrond. Reconstructie van een bijzondere kaping.

De confrontatie bij Wight, met het uitzetten van de sloep voor de visitatie en de schotenwisseling. Prent door Simon Fokke. [Rijksmuseum]

Aanleiding voor de kaping lag in de handel vanuit de Republiek in contrabande (smokkelwaar) op Amerika en Frankrijk. Na het uitbreken van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1776-1783) verdienden vooral Amsterdamse kooplieden veel geld aan het leveren van oorlogsmaterialen aan de Opstandelingen. Vanuit het steunpunt Sint Eustatius en diverse havens in het Caribisch gebied werden de tegenstanders van de Engelse kroon

bevoorraad door schepen uit de Republiek. De Engelsen reageerden met kapingen en blokkades, maar delfden in 1778 het onderspit tegen een eskader onder commando van schout bij nacht Van Bylandt. Van Bylandt was door de Staten-Generaal naar het Caribisch gebied gestuurd om de koopvaarders te beschermen. Toen in datzelfde jaar Engeland ook Frankrijk en Spanje de oorlog verklaarde, zagen kooplieden in de Republiek hun kans

schoon. Mede dankzij de intensieve diplomatie van de Franse gezant Vauguyon, die vooral Amsterdamse reders met allerlei voorrechten paaide, zetten Nederlandse schepen met vrachten contrabande nu ook koers naar de Franse havens. Voor de Engelsen was de maat hiermee vol. Vooral de jurist James Merriot, die carrière maakte in de Hight Court of Admiralty, maakte korte metten met het in zijn ogen dubbelzinnige beleid van de Republiek. Met scherpe pen ondersteunde hij de gedachtegang dat de Republiek tegen verdragen uit 1674 en 1678 handelde.

Illegaal

Het verdrag van 1674 bepaalde dat scheepsmaterialen en grondstoffen die daarvoor nodig waren in oorlogstijd als contrabande werden beschouwd. In oorlogstijd gold deze handel daardoor als illegaal. In 1678 was de clause van wederzijds ‘secours’ toegevoegd waarin de bondgenoten beloofden elkaar in oorlogstijd militair te steunen. De Engelsen hadden in de definitie van contrabande echter een uitzondering voor hennep, vlas en ijzer toegestaan. Daardoor lieten ze een gat vallen dat vooral kooplieden uit Amsterdam gretig opvulden. Profiterend van hun contacten met de Oostzeehavens leverden zij op grote schaal de grondstoffen voor het vervaardigen van zeilen, touwwerk, klampen en andere scheepsonderdelen. Met hun steun aan zowel de Opstandelingen in Amerika als aan het vijandige Frankrijk, zette de Republiek volgens Merriot het verdrag uit 1674 op scherp. Tegelijkertijd handelden de stadhouder en Staten Generaal naar Engelse maatstaven tegen de idee van wederzijds ‘secours’. Deze gedachtegang zette sindsdien de toon voor de betrekkingen tussen beide landen.

Al enkele uren na afvaart werd het konvooi waargenomen door Engelse kotters

Doordat de Engelsen een hardere toon aansloegen, belandden de stadhouder en de Staten-Generaal in een lastig parket en daar kwam de continue Engelse dreiging op zee nog eens bij. Stadhouder Willem IV, die via zijn moeder verwant was aan het Engelse koningshuis, hield niettemin vast aan de goede verhoudingen met Engeland. Ook de Staten-Generaal waren huiverig voor een confrontatie, niet in het minst omdat de marine zich in een deplorabele toestand bevond. Bovendien moesten zij, onder druk van de Amsterdamse koopliedenelite, rekening houden met de commerciële belangen van de Republiek. Oproepen om de oorlogsvloot uit te breiden en de handelsvloot alleen nog in konvooi en dus onder bescherming van oorlogsschepen uit te laten varen, strandden ondanks dat maandenlang op de weigering van de Staten-Generaal en de stadhouder.

Schout bij nacht Lodewijk van Bylandt. Spotprent uit 1782.

Nog in de herfst van 1779 wezen de Staten-Generaal een oproep van de Friese Staten tot het uitrusten van volledig konvooi voor alle schepen af. Het was te duur, de vloot was hiervoor niet toegerust en het zou een provocatie aan het adres van Engeland zijn. Toch gingen de stadhouder en de Staten-Generaal gedeeltelijk overstag door beperkt konvooi toe te staan voor alleen die schepen die haver, hennep en ijzerwaren transporteerden. Koopvaarders die constructiehout, masten en andere scheepsmaterialen vervoerden, ladingen die volgens het verdrag van 1674 als contrabande te boek stonden, moesten het nog altijd zonder bescherming stellen.

Onderschept

Op 27 december 1779 voer onder commando van schout bij nacht Lodewijk Van Bylandt een konvooi van vier oorlogsschepen en een twintigtal Hollandse en Friese koopvaarders vanaf de rede van Texel uit naar diverse Franse bestemmingen. Het konvooi was van beperkte omvang omdat veel schippers er toch voor kozen hun eigen weg te gaan. Anderen hadden contrabande aan boord en waren door Van Bylandt geweigerd. Al enkele uren na afvaart werd het konvooi waargenomen door Engelse kotters. Dankzij hun informatie liep het konvooi drie dagen later in het Kanaal vast in een fuik van een zwaarbewapend Engels eskader dat onder bevel stond van commander Fielding. Tegen alle regels van het zeerecht in eiste Fielding een visitatie of doorzoeking van alle koopvaarders in het konvooi. Van Bylandt weigerde met het terechte argument dat het woord van de bevelhebber, en de papieren die hij liet zien, volstonden. Tegelijkertijd werd hem

Stadhouder Willem IV, prins van Oranje-Nassau. Portret toegeschreven aan Jean-Etienne Liotard, circa 1760. [Rijksmuseum]

duidelijk dat de Engelsen ook hennep, vlas en ijzerwaren als contrabande zouden opvatten en de schepen hoe dan ook van het water wilden halen.

Schotenwisseling

Toen Fielding de volgende dag een sloep uitzette om de Friese koopvaarder *Sibelline Hillegonda* te doorzoeken, opende Van Bylandt het vuur. Na een schotenwisseling van nog geen kwartier gaf de schout bij nacht bevel om de vlaggen te strijken om te voorkomen dat het konvooi door de Engelse overmacht in de grond zou worden geboord. Deze overgave zonder slag of stoot kwam Van Bylandt duur te staan en zou tot een ware hetze in de media van de Republiek leiden. Ook moest hij zich maanden later voor de Krijgsraad van de Republiek verantwoorden die hem echter van alle blaam zuiverde.

Uit verklaringen die de Friese schippers en hun bemanningen achteraf opstelden, blijkt dat Fielding de schepen vervolgens liet doorzoeken en de scheepspapieren in beslag nam. Vervolgens werd een deel van de bemanning uitgewisseld waarna negen schepen met Engelse mariniers aan boord naar Portsmouth werden opgebracht. Voor de schippers en hun bemanningen begon hiermee een detentieperiode van ruim zeven maanden, waarin niemand het schip mocht verlaten en ze doelwit waren van belediging en fysiek geweld. Daaronder bevonden zich zeven schepen van Friese herkomst, gevaren door even zoveel Friese schippers.

Diplomatieke steun

In de Republiek volgde de pers de gebeurtenissen op de voet. Halverwege februari 1780 publiceerden diverse kranten een verzoek van de gedupeerde Amsterdamse en Friese reders om diplomatieke steun. Het lijstje, ondertekend door grote ondernemers als Jean Texier & Co., Fizeaux, Grand & Co., Botereau & Co. en Tamme Beth, laat zien hoezeer Friese vrachtaarders via de Amsterdamse rederij bij dit risicovolle transport waren betrokken. Gezien het debacle eisten ze verplicht konvooi voor alle schepen en uitbreiding van de vloot. De roep om volledige konvooi kon na aandringen van de Friese Staten op steun van de Staten-Generaal rekenen. Sindsdien vonden er op het hoogste niveau onderhandelingen plaats, maar ze liepen op niets uit.

Schipper	Schip	Woonplaats	Boekhouder/eigenaar
Stoffel Simons	De Rijck en Jouwer	Staveren	Jean Texier & Co.
Jan Jacobs Oepkes	De Resolutie	Terschelling	Aldert Piers
Albert Ariëns	Jonge Siebrecht	Workum	Gerben Jans Kingma
Jan Gerrits Tall	Sibelline Hillegonda	Dokkum	Albert Ballings
Willem Atses	Jonge Gerben Kingma	Workum	Gaele Foekles
Willem Pieter de Vries	Michiel en Agatha	Joure	Albert Boukes Warna
Paulus Ypes Hoeksma	Jonge Inckema	Workum	Wigger Annes
Arnold Banning	Jonkvrouwe Levina en Johanna Jacoba	Workum	
Nanning Jacobs	Vrouwe Anna Christina	Onbekend-Holland	Johannes Valk

Het oordeel over de rechtmatigheid van de kaping, en daarmee over het lot van de Friese schippers en bemanningen, viel niet los te zien van de schotenwisseling tussen Fielding en Van Bylandt. Voor de Engelsen was Van Bylandt, die het vuur opende, de aanstichter van een ‘act of war’ die de kaping rechtvaardigde. Voor de Staten-Generaal stond het als een paal boven water dat Fielding het geweld had uitgelokt. Van Bylandt kon niet anders dan reageren op een inbreuk op het zeerecht dat verbood dat schepen in konvooi werden gevisiteerd. Van Bylandts letterlijke schot voor de boeg was de gepaste reactie op het uitzetten van de sloep met Engelse mariniers die opdracht hadden de schepen op contrabande te doorzoeken.

Schijnproces

Al op 4 en 6 maart oordeelde de High Court of Admiralty over de rechtmatigheid van de kaping. Onder andere de *Leeuwarder Courant* berichtte uitgebreid over de rechtszaak die in de publieke opinie al snel als een schijnproces werd afgedaan. Het lijkt er inderdaad op dat de Engelse rechters erop uit waren de schuldvraag bij de Republiek neer te leggen. De eerder genoemde James Merriot, die als opperste rechter optrad, liet ook nu geen spaan heel van de neutraliteitspolitiek van de Republiek. Het verschepen van contrabande ging sowieso in tegen de geest van afspraken over wederzijdse steun. In zijn ogen misbruikte de Republiek het konvooi om verboden handelswaar door de Engelse linies op zee heen te loodsen. De volgens hem belachelijke opvattingen van Nederlandse geleerden in het zeerecht als De Groot en Binkershoek, veegde hij van tafel. Dat gold ook voor de pleidooien van de advocaten uit de Republiek, die het standpunt van de Staten-Generaal volgden en Van Bylandt vrijpleitten. Merriot hield daarentegen commander Fielding buiten schot en voorzag zodoende het Hof van de noodzakelijke rechtvaardiging voor de kaping. Merriot maakte veel werk van een Frans certificaat dat aan boord van *De Rijck en Jouwer* van schipper Stoffel Simons werd aangetroffen. Medebevrachter van het schip was Tamme Beth, één van Amsterdams grootste reders, die in de loop van de jaren in tientallen Friese schepen investeerde. Het certificaat dat op diens naam was toegekend, stelde Amsterdamse reders die Franse havens aandeden

op gelijke voet met Franse onderdanen. Schepen met ladingen van Amsterdamse reders genoten daardoor, zolang ze in Frankrijk verbleven, de bescherming van de Franse overheden. In de ogen van Merriot betekende het certificaat een uitholling van de soevereiniteit van de Republiek. Niet alleen werd er met twee maten gemeten, Amsterdamse reders heulden ook onverbloemd met de vijand en handelden evident in strijd met de belofte van wederzijds ‘secours’. Het maakte een eventuele vrijspraak kansloos. De idee van een schijnproces werd ook gevoed door de willekeur in de veroordelingen. Het geding was begonnen zonder dat het onderzoek was afgerond, waardoor de rechters wel een oordeel over de ladingen konden vellen maar een uitspraak over de beslaglegging op de schepen moesten uitstellen. Daarnaast werden er kapingen van enkele Nederlandse en Zweedse schepen met Nederlandse eigenaars die niet onder konvooi voeren aan deze zaak toegevoegd. Het stelde de rechters in staat om de Republiek uitlokking te verwijten.

Friese schippers en hun bemanningen werden met stokslagen van boord gejaagd

Schippers en reders die op eigen risico contrabande verscheepten, verloren weliswaar de verboden lading, maar niet hun schip en de resterende lading. Bovendien werden hun verliezen gecompenseerd. De Friezen en Hollanders die op de bescherming van het konvooi vertrouwden en waarvan de lading dus willens en wetens door de vlag van de Republiek werd gedekt, kregen het veel harder voor de kiezen. Zij raakten hun gehele lading en uiteindelijk ook hun schepen kwijt.

De nasleep

Hoewel de Nederlandse gezant graaf Van Weteren en de Engelse diplomaat Lord Stormont nog in mei met elkaar onderhandelden over vrijlating van de schepen, was er tegen die tijd geen redden meer aan. De Engelse koning had het onderlinge verdrag vervallen verklaard en behandelde de Republiek nu als een vijandige natie. Vertegenwoordigers uit Den Haag onderhandelden intussen met Rusland over een neutraliteitsalliantie in een poging om de Republiek van oorlogsgeweld te vrijwaren. Voor de Engelse koning was het reden om iedere vorm van coulance te laten varen. Op 11 juli werden de Friese schippers en hun bemanningen met stokslagen van boord gejaagd. Hun schepen werden in beslag genomen en op 31 juli en 1 augustus in Londen in het openbaar verkocht. De *Leeuwarder Courant* maakte melding van de opbrengsten van de veiling van zes Friese schepen. De kaping werd

daarmee een van de aanleidingen tot het uitbreken van de Vierde Engelse Oorlog vier maanden later. De bemanning restte niet veel meer dan wat ze aan het lijf hadden. Ze moesten leningen afsluiten om de overtocht naar de Republiek te bekostigen. Eenmaal thuis reisden ze door naar Amsterdam om voor plaatselijke notarissen zogenaamde scheepsverklaringen op te laten stellen. Aan de hand van de verklaringen hoopten zij een deel van schade op de verzekeringen te kunnen verhalen. Het ging om bedragen die in de vele tienduizenden gulden liepen. Hoe diep de rancune zat, blijkt uit een pamflet van een Friese schipper dat in het najaar van 1780 het licht zag. De schrijver maakte zich bekend als een van de slachtoffers van de kaping. In de open brief die volgens de drukker oorspronkelijk in zuiver Fries was geschreven, haalde hij uit naar commander Fielding. Niet alleen werd zijn onbetrouwbaarheid breed uitgemeten, ook schepte de schrijver veel genoegens in de nederlaag die Fielding tegen een gecombineerde Frans-Spaanse vloot begin augustus had geleden. Onder het motto ‘met de maat daar men mede uitmeet, zal wijder jingemeeten worden’ kreeg de kaper dan toch zijn verdiende loon. <

erland ige en , die , n het n, in evon rwer- s be- door nmen -becl-	eene zeer keurige en vereiscnte. Amsterdam den 10 Augusty. De Hollandfche genomen Schepen, waar van meermalen gemeld is, dat den 31 July en 1 Augustus te Londen zouden geveild worden, zyn voor deze pryzen verkogt, als: De Resolutie - - - - - voor L. St. 435 De Jonge Liebrecht - - - - - 525 Sibellina Hillegonda - - - - - 605 De Jonge Gerben Kingma - - - - - 1145 Michiel en Agatha - - - - - 850 Jongvr. Levina en Jacoba Johanna - - - - - 810 De Jonge Imkenia - - - - - 960
---	--

Opbrengsten van de veiling op 31 juli en 1 augustus 1780 te Londen. [*Leeuwarder Courant*, 16 augustus 1780]

Haven van Portsmouth in 1780.

Dit onderzoek kwam tot stand met steun van de Kingmastichting.

- > Verder lezen?
- **J.S. Bartstra**, *Vloatherstel en legeraugmentatie 1770-1780*, Leiden, 1953
 - **J.C. de Jonge**, *Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen, deel V*, Haarlem, 1858-1862
 - *Zaaken van Staat en Oorlog betreffende de Verenigde Nederlanden, zedert het begin van het jaar 1780*. Eerste deel, Amsterdam, 1788
 - De scheepsverklaringen uit het Amsterdams notarieel archief zijn beschikbaar via www.openarchieven.nl

Hanno Brand [Gouda, 1959] is als historisch onderzoeker verbonden aan de Fryske Akademy waar hij zich richt op de Friese stadhouders en de Friese maritieme geschiedenis in de vroegmoderne tijd. Hij is tevens redacteur maritiem bij *Fryslân*.

Vijf schilderijen uit één boom

Tot midden 17de eeuw werden veel schilderijen op eikenhouten panelen geschilderd. Het kwalitatief zeer hoogwaardige hout kwam overwegend van het zuidelijke deel van het Balticum en van Oost-Polen. Deze houtstroom verschoof na 1650 naar West-Duitsland. Daarnaast werd er steeds meer op doek geschilderd, waarschijnlijk omdat de kwaliteit van de panelen sterk afnam. Na 1700 werd hout nog maar weinig gebruikt als drager voor schilderijen. Recent zijn zeventien paneelschilderijen van kapiteins van het Friese Regiment gedateerd. Een bijzondere ontdekking was dat een aantal panelen uit dezelfde boom komt.

Vijf kapiteins van het Friese Regiment waarvan de panelen uit dezelfde boom komen. Geschilderd in de periode 1630-50. V.l.n.r.: Pieter van Idsaerda, Gellius Nijs, Douwe Tjercks van Herema, Ernst Casimir van Nassau-Dietz en Willem Frederik van Nassau-Dietz.

Bij de datering van de panelen van 36 schilderijen van professoren van de vroegere Franeker universiteit én bij de datering van 19 schilderijen van Nassaus in het Westfries Museum in Hoorn zijn ook panelen ontdekt die uit dezelfde boom komen. Bij de 19 Nassaus deed zich nog een ander fenomeen voor. Er zaten zogenoemde maanringen in het hout van een aantal panelen. Bij maanringen is na een extreem koude winter het verkernen van het wat wittere spinthout gestopt. Als de boom in de jaren die daarop volgen weer nieuwe jaarringen maakt, blijft de wat wittige spint die er op het moment van de extreme koude was, behouden in de vorm van witte ringen in het hout. Meerdere panelen blijken deze ringen te hebben én in dezelfde jaren. Ook dit kan een aanwijzing zijn dat de panelen uit dezelfde boom afkomstig zijn, met de al genoemde voordelen bij het dateren. Het bijzondere is dat als panelen uit dezelfde boom komen, dat de datering van het paneel met de jongste datering dan geldt als datering voor de hele groep.

Inzicht

Een interessante vraag die ons meer inzicht kan geven in de schilderpraktijk in de eerste helft van de 18de eeuw is of de panelen uit zo'n groep door één of meerdere schilders werden beschilderd. Kocht een schilder een partij panelen bij een panelenmaker en werden ze allemaal door dezelfde schilder beschilderd? Of gingen meerdere schilders bij

dezelfde paneelmaker langs om hun panelen in te kopen? Of was het misschien wel zo dat er een schildersatelier was waar meerdere schilders werkten en waar ze panelen uit de voorraad gebruikten? Leuke en interessante vragen die hopelijk door historici en schilderijdeskundigen kunnen beantwoorden. In het voorjaar van 2021 vroeg André Buwalda me of ik een paneelschilderij van een kapitein uit de eerste helft van de 17de eeuw dendrochronologisch zou willen dateren. Hij werkte op dat moment met conservator Jeroen Punt van het Nationaal Militair Museum in Soesterberg aan het bij elkaar brengen van een achttiental schilderijen van Friese kapiteins van het Friese Regiment voor een expositie in Cultuur Historisch Centrum 'De Tiid' in Bolsward. Die collectie vormde in zijn geheel een buitenkans om dendrochronologisch kennis van een serie schilderijen op te kunnen doen. Met toestemming van de verschillende eigenaren, waaronder Museum Nienoord in Leek, mochten we zelfs de hele serie onderzoeken. Inmiddels liep de expositie in De Tiid op zijn einde en net voordat de schilderijen voor een vervolgexpositie naar Nienoord gingen, konden we ze allemaal op tijd prepareren, fotograferen en inmeten. Eentje ontbrak er, die van Hendrik Casimir I van Nassau-Dietz. Deze bevindt zich op Paleis Het Loo in Apeldoorn en wordt binnenkort met toestemming van de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau als eigenaar ook gedateerd.

Dateren van hout doe je door de jaarringen van hout in te meten en de meetreeks die dat oplevert te vergelijken, te corrigeren, tegen dendrochronologische kalenders. Mijn verbazing was groot toen ik zag dat de meetreeksen van verschillende panelen extreem hoog met elkaar correleerden. Dat is niet gebruikelijk. Zo hoog zelfs dat daarmee vaststond dat de panelen niet alleen uit hetzelfde gebied afkomstig waren, maar dat ze uit één en dezelfde boom kwamen. Er zijn wel wat kunstwerken en schilderijen bekend waarbij het hout uit dezelfde boom afkomstig is, maar dat is toch vrij zeldzaam. Hier echter bleek dat er een groep van maar liefst vijf panelen uit één boom en nog een groep van drie panelen uit een andere boom afkomstig was. Dat is tot dusverre ongekend. Ik was zo onder de indruk van deze vondst dat ik ging twifelen aan de uitkomst. In het voorjaar van 2022 heb ik met hulp van collectiebeheerder Jan Zijlstra van Museum Nienoord alle panelen, die inmiddels daar hingen, weer uit de lijst gehaald en de geprepareerde randen van de panelen opnieuw gefotografeerd met een 100 megapixel camera. Daarna is alles opnieuw ingemeten en gedateerd. De uitkomst werd door de scherpere foto's alleen maar nog beter en herbevestigd. Er was inderdaad een groep van vijf en een groep van drie panelen uit dezelfde boom.

Vijf panelen uit één boom is ongekend

Na nog een aantal paneelschilderijen van privé-eigenaren te hebben gedateerd, kon ik in het najaar van 2023 onder leiding van conservator Josse Pietersma maar liefst 36 paneelschilderijen van de serie van professoren in Museum Martena in Franeker dateren. Hier vond ik drie stellen van panelen die uit dezelfde boom kwamen. Bij één stel gaat dat zover dat je aan de achterkant van de panelen kunt zien dat de panelen ooit tegen elkaar aan hebben gezeten. De zaagsporen zijn op beide panelen identiek en passen perfect op elkaar. Ik mocht ook een paneelschilderij van (vermeend) Anna Maria van Schurman onderzoeken. Deze bleek uit dezelfde boom te komen als één van de panelen van de eerder onderzochte kapiteinsserie. En hier hield het nog niet op. Afgelopen najaar heb ik een aantal meetreeksen van paneelschilderijen van de website van de RKD, Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis gedownload. Dat zijn meetreeksen van de Duitse dendrochronoloog Peter Klein. Twee daarvan sprongen eruit in een vergelijking tegen de meetreeksen van de Friese kapiteins, beiden in eigendom van het Rijksmuseum. Eentje stond oorspronkelijk te boek als een afbeelding van Piet Heyn, geschilderd door Wybrand de Geest. Buwalda had al aangetoond dat dit eigenlijk een afbeelding van kapitein Hoptilla is, waarvan een kopie in de serie van kapiteins zit. Het paneel komt uit dezelfde boom als het paneel van kapitein Hottinga uit dezelfde serie van kapiteins. De ander is een portret van een jonge jongen van Harmen Willems Wieringa. Het paneel komt uit dezelfde boom als waar de al eerdergenoemde groep van drie kapiteins uit afkomstig is.

Method & Material

Houten panelen werden radiaal uit de boomstam gekloofd of gezaagd. Daardoor zijn de jaarringen van de boom aan de boven- en onderkant van het paneel te zien. Een van die kanten wordt heel licht gepolijst zodat de jaarringen goed zichtbaar worden. Daarna worden er foto's van gemaakt. De jaarringen worden vanaf de foto's met een speciaal hiervoor gemaakt programma [CooRecorder] ingemeten en de meetreeks die dat oplevert kan vervolgens gedateerd worden tegen standaard kalenders [Cdendro]. Eiken hebben een aantal spintringen (met de opwaartse sapvaten) aan de buitenkant van de boom net onder de bast. Spint is van een mindere kwaliteit dan kernhout. Daarom werd het spintgedeelte meestal van het hout afgehaald voordat men er een paneel van maakte. Het gevolg is dat je de buitenkant van het hout waarmee je het kapjaar van de boom kunt vaststellen niet meer hebt. Je kunt wel vaststellen wat de jongste jaarring van het paneel is, de zogenoemde Terminus Post Quem, maar zonder spint weet je niet wat het absolute kapjaar van de boom is geweest, maar alleen dat het ná een bepaald jaar is geweest. Als het hout gekapt is, is het nog niet geschikt om te beschilderen. Eerst wordt de boom gekapt en worden er dikke

Het prepareren van de bovenrand van een paneel om de jaarringen goed zichtbaar te maken. Paul Borghaerts aan het werk in Museum Martena te Franeker.

#paneel		Rest	P. v Idsaerda	G. Nijs	D. v Herema	E. C. v Nassau	W. F.v Nassau
		Corr TTest Olap	Corr TTest Olap	Corr TTest Olap	Corr TTest Olap	Corr TTest Olap	Corr TTest Olap
	Rest		0,86 28,5 290T	0,89 33,6 289T	0,73 17,2 259T	0,87 27,5 240T	0,90 34,2 281T
1	Pieter van Idsaerda	0,86 28,5 290T		0,84 26,2 289T	0,69 15,3 259T	0,80 20,7 240T	0,82 23,9 281T
2	Gellius Nijs	0,89 33,6 289T	0,84 26,2 289T		0,69 15,4 258T	0,83 22,7 240T	0,86 28,3 281T
11	Douwe van Herema	0,73 17,2 259T	0,69 15,3 259T	0,69 15,4 258T		0,67 13,8 240T	0,69 15,2 256T
15	Ernst C. van Nassau	0,87 27,5 240T	0,80 20,7 240T	0,83 22,7 240T	0,67 13,8 240T		0,87 27,1 240T
17	Willem F.van Nassau	0,90 34,2 281T	0,82 23,9 281T	0,86 28,3 281T	0,69 15,2 256T	0,87 27,1 240T	

Correlatiewaarde

Bij het dateren wordt de meetreeks vergeleken - gecorreleerd - tegen een standaard kalender. Dat geeft een bepaalde correlatiewaarde. Vanaf een bepaalde correlatiewaarde en bij een bepaald aantal jaarringen wordt een datering als betrouwbaar gezien. Meestal is dat vanaf een t-waarde (een formule met daarin de correlatiecoëfficiënt en de overlap) vanaf vijf en bij een overlap van zeventig jaarringen bij eikenhout. Als je meetreeksen van hout van twee bomen met elkaar correleert, kun je ruwweg zeggen dat hoe hoger de correlatie is hoe dichter de bomen bij elkaar hebben gestaan. Als de t-waarde 10 of hoger is, kan veilig worden aangenomen dat het hout zelfs uit dezelfde boom afkomstig is. Bij de in dit artikel genoemde panelen uit dezelfde boom is een ondergrens voor de t-waarde van 15 aangehouden.

- ^ Jaarringen goed zichtbaar op het paneel van het schilderij van Pieter van Idsaerda. De centimeterverdeling is om de inmeting te kunnen kalibreren.
- ^ Maanringen in het hout herken je door de lichtere segmenten in de jaarringen. Ze ontstaan in extreem koude winters.

schijven van de stam gezaagd; schijven die zo hoog zijn als de panelen later moeten worden. Vervolgens wordt het hout radiaal gekloofd of gezaagd. Hoe radialer hoe beter. Radiaal, of kwartiers gezaagd hout, trekt namelijk minder snel krom. In het zuidelijke Balticum was panelen kloven kinderarbeid, maar we zien ook panelen die duidelijk met een windmolen zijn gezaagd. Het hout moest van de herkomstgebieden naar Nederland worden vervoerd en het hout moest nog een aantal jaar drogen voordat het geschikt was om te beschilderen. Het verschil tussen het kapjaar en het jaar van beschilderen ligt tussen twee en wel tien jaar.

Discussie

Het fenomeen van panelen uit dezelfde boom komt in verhouding opmerkelijk vaak voor bij Friese paneelschilderijen van rond 1630-1640 en staat in ieder geval in relatie tot de schilders Harmen Willems Wieringa en Wybrand de Geest. Tussen de onderzochte meetreeksen van schilderijen, inge-

meten door Klein en geregistreerd in de RKD, komt het nauwelijks voor. In relatie tot de serie van Friese kapiteins komt het juist heel erg veel voor. Maar liefst tien van de achttien panelen zijn erbij betrokken. Hoe kan dat verklaard worden? Als je een schijf van een stam tot panelen klooft of zaagt, levert dat flink wat panelen op. Uit een schijf van een dikke stam kun je wel vijftig of meer panelen halen. Er waren dus altijd panelen die uit dezelfde boom kwamen, maar er werden ook ontzaglijk veel kunstwerken gemaakt. Er is sprake van dat in de 17de eeuw alleen al in Friesland wel 10.000 schilderijen moeten hebben gehangen. Portretschilderijen functioneerden binnen de hogere

kringen van de adel en de gegoede burgerij als een soort visitekaartjes. Daarmee kon je laten zien wie er allemaal familie waren en wie je allemaal kende. Eikenhouten panelen gebruikte men voor lambriseringen en voor andere doeleinden, zoals dunne plankjes. Zelfs tot in het dakbeschot van de kerk van Boer heb ik het teruggevonden. Het is opvallend dat het fenomeen van panelen uit dezelfde boom in alle drie de onderzochte series voorkomt. Dat lijkt logisch; als je een opdracht krijgt voor een serie portretten, ligt het voor de hand dat je in één keer een aantal panelen bij de paneelmaker bestelt en dat de kans groot is dat die panelen bij elkaar horen. Het kan ook wat met omlooptijd te maken hebben of met de vraag of het één schilder was die ze kocht op enig moment, of dat er een zogenoemde schilderfabriek was waar meerdere mensen werkten. Om deze vragen te beantwoorden, zou vastgesteld moeten worden of de panelen in bijvoorbeeld de groep van vier of die van vijf door één of meerdere schilders zijn beschilderd. In ieder geval is het heel zinnig om meer paneelschilderijen te onderzoeken. <

Paul Borghaerts (Utrecht, 1957) werkt als dendrochronoloog in heel Nederland en doet dateringen in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

In golden raand; it bêste lân fan d’ ierde

Door de vele vondsten bij het afgraven van terpen werd de grote betekenis van de oude kleistreken duidelijk. Hier de afgraving van de geheel verdwenen grote ‘Hoogterp’ bij Leeuwarden ten noordoosten van de oude watertoren, circa 1920. (Fries Museum)

Noorderlingen weten heel goed dat ze in een *golden raand* ofwel *it bêste lân fan d’ ierde* wonen. Waarom dat zo is? Niet omdat je wieg er stond of omdat je voorouders er al wortelden. Het is omdat het land langs de Waddenzee buitengewoon vruchtbaar is. Die vruchtbaarheid is vooral het gevolg van de zeelei van de hoog opgeslibde kwelders en latere polders. Dat ontdekten mensen al twee en een half millennia geleden. Zij begonnen dit land te gebruiken en ze overwonnen de hindernis van incidentele overstromingen door te wonen op zelf opgeworpen heuvels, terpen of wierden genoemd. Dit is minder vanzelfsprekend dan wij noorderlingen denken. Internationaal wekt het grote verbazing.

Het vruchtbare onbedijkte kwelderland resulteerde in de Romeinse Tijd en ook in de Vroege Middeleeuwen tot de dichtstbevolkte gebieden van Nederland. Voor de Vroege Middeleeuwen heb ik daar een schatting voor gemaakt. Er zijn ruwweg 1.500 terpen op 2.000 vierkante kilometer op de oude kwelders in Friesland en Groningen. Het aantal terpen van 1190, dat vaak wordt genoemd, is ontleend aan Halbertsma’s *Terpen tussen Vlie en Eems* (1964), maar er zijn aanmerkelijk meer terpen. In de 8ste eeuw, de tijd van Radboud en Bonifatius, waren die vrijwel allemaal bewoond. Dat blijkt telkens weer bij archeologisch onderzoek. Hoeveel mensen woonden op een wierde? Helaas zijn er geen wierden volledig onderzocht, zodat we niet weten hoeveel boerderijen er stonden. Maar er zijn wel enkele grafvelden opgegraven, waaruit met enige rekenwerk het aantal bewoners van de nederzetting kan worden bepaald: Hegebeintum 63, Oosterbeintum 25, Paddepoel 40 en Godlinze 55 personen. Dat komt neer op ruwweg 45 personen per terp. Voor 1.500 terpen is dat 67.500 personen op 2.000 vierkante kilometer, dus 33,75 persoon per vierkante kilometer. Deze schatting is aan de lage kant, want de grafvelden zijn niet volledig opgegraven en er zullen ook graven gemist zijn. De bevolkingsdruk was hoog, want vanaf de 8ste, 9de eeuw begon eerst

voorzichtig, en later grootschalig, de kolonisatie van het uitgestrekte veen achter de oude kwelder. De *Nieuwe Encyclopedie van Fryslân* noemt voor de vroege 16de eeuw op basis van het Register van Aanbreng een schatting van de bevolking van 76.000 personen. Hiervan woonde twee derde in de oude kleistreken, dat is ruim 50.000 personen. Het Groninger oude kweldergebied is ongeveer een derde van dat van Friesland. Bij gelijke bevolkingsdichtheid zouden dat nog een 16.666 mensen zijn. Bij elkaar opgeteld is dat vrijwel het aantal dat voor de Vroege Middeleeuwen werd berekend. De in de encyclopedie genoemde schattingen van de bevolking van Friesland in de Middeleeuwen zijn beslist onderschattingen. In de Volle Middeleeuwen kon 76.000 personen wel eens dichter bij de waarheid zijn. Natuurlijk konden watersnoden, epidemieën en oorlogsgeweld voor terugval zorgen, maar ook dan zorgde de goede grond voor vlot herstel. Waarlijk *it bêste lân fan d’ ierde*. De buurprovincie met een *Prankjewail in golden raand* was zeker niet dunner bevolkt en ook het Oostfriese land over de Eems zal op de oude kleistreken een vergelijkbare welvaart hebben gekend. <

Onder de titel ‘Naburen’ werpt **Egge Knol** (Den Helder, 1956) vanuit het Groningerland een blik op Friese zaken. Hij is oud-conservator archeologie, geschiedenis en oude kunst in het Groninger Museum en publiceert over de Noord-Nederlandse cultuurgeschiedenis.

Juffertje in ’t groen

Terecht richten musea de komende jaren hun vizier op vrouwen, die te lang als kunstenaar, opdrachtgever, mecenas, ontwerper, verzamelaar en zelfs als conservator of directeur onder de radar zijn gebleven.

T huis op Schatzenburg bewaarde verzamelaar mr. Assuerus Quaestius (1815-1887) tientallen mappen en omslagen vol tekeningen en grafiek in een indrukwekkende tweedeurskast. Waarschijnlijk had hij zelf de deuren van deze kast bomvol beschilderd met de koppen van bekende Nederlandse en Vlaamse kunstenaars. Mannen uiteraard. Toch lag er in die kast ook een omslag met fijnzinnige bloemenaquarellen van Frederica Maria Aurelia Vegelin (ook wel Vegilin) van Claerbergen (1779-1836). We zouden haar nu een botanisch tekenaar noemen. Elk detail van stengel of tak, bladeren en bloem is goed getroffen en voorzien van de juiste benaming achterop. Zelden signeert ze haar aquarellen, maar als ze het wel doet, dan volgt op haar naam ‘f. Langweer’, gemaakt te Langweer. Daar woonden op Doumastate de rentenierende vader en moeder van de ongehuwde jonkvrouw. Daar krijgen we direct een beeld bij. Keurig aangekleed zit Frederica in de serre, met de uitgekozen tak voor haar op tafel, papier, penseel en verf in de aanslag. Schilderen als tijdverdrijf voor dames van stand. Een aanname, die echter goed onderzocht moet worden, omdat we weinig tot niets weten over haar leven en ambities maar wel haar schat aan tekeningen mogen bewaren. In 1813 kocht Frederica in Dronryp Schatzenburg, waar ze ging wonen. Na haar dood liet ze deze buitenplaats na aan haar 21-jarige verweesde neef, Assuerus Quaestius. Met alles erop en eraan. Als amateur-schilder en verzamelaar is Zwier, zoals hij door zijn familie genoemd werd, goed te vinden onder de kunstenaars op de site van het RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis. Hopelijk staat Frederica daar binnenkort ook. <

‘Juffertje in ’t groen’, door Frederica Vegelin van Claerbergen, 1809. (Fries Museum, collectie Koninklijk Fries Genootschap, schenking Assuerus Quaestius)

Marlies Stoter is conservator oude kunst bij het Fries Museum.

KORT NIEUWS

Gebedenboek uit 16de eeuw

(Foto Tresoor, Haya Blijstra)

Tresoor heeft een 16de-eeuws getijdenboek afkomstig uit het klooster Bethlehem gekregen. Door het te vergelijken met een ander handschrift dat al in de collectie was, is duidelijk geworden dat dit nieuw verworven exemplaar is gemaakt door Augustinius Hendrickszoen van Leuwerden. Zo'n toeschrijving van een 16de-eeuws handschrift is vrij zeldzaam. www.tresoor.nl

H.J. Bergveldpries voor Harmen Houtman

(Foto Tresoor, Haya Blijstra)

De Stellingwerver schrijver Harmen Houtman (Nijeholtpade, 1951) heeft de H.J. Bergveldpries gekregen voor zijn ruim vijftigjarig schrijverschap en het op een breed terrein gebruiken van het Stellingwerfs. Aan het begin van de zeventiger jaren, in dezelfde periode dat de Stellingwarver Schrieversronte ontstond, begon hij in het Stellingwerfs te schrijven. Hij schrijft ook in het Fries en Nederlands. www.stellingwarfs.nl

Museum Hindeloopen

Op 18 juni opent koningin Máxima het vernieuwde Museum Hindeloopen. Het museum in het voormalige stadhuis is gerenoveerd en uitgebreid met een bezoekerscentrum. Het heeft een collectie van schilderkunst en traditionele klederdracht. Er is ook aandacht voor het Hylpers. Het doel is om op jaarbasis 20.000 bezoekers in huis te halen. www.omropfryslan.nl

Waagvloer in gemeentehuis

(Foto Omrop Fryslân)

De opgegraven vloer van de middeleeuwse stadswaag in Leeuwarden krijgt mogelijk een plek in de hal van het gemeentehuis. De gele en rode stenen kwamen vorig jaar tevoorschijn bij graafwerkzaamheden om het Waagplein te vergroenen. Eerder was er sprake van dat de vloer in de lunchroom in het huidige waaggebouw zou komen. www.omropfryslan.nl

Antike keatsballen feild

In feiling fan fiif antike sulveren keatsballen by feilinghûs Ald Fryslân hat 27.000 euro opsmiten. Fjouwer binne (mei help fan partikulieren) oankocht troch it Keatsmuseum yn Frjentsjer en ien is oankocht troch it Rijksmuseum yn Amsterdam. Dizze bal fan 1756 út Wommels wie ek te sjen op de 'Historische Tentoonstelling van Friesland' yn 1877. www.omropfryslan.nl

Struikelstenen in Leeuwarden

(Foto Omrop Fryslân)

Op Friese Bevrijdingsdag, 15 april, zijn zes struikelstenen (in het Duits Stolpersteine en in het Fries stroffelstiennen) in de Joodse wijk in Leeuwarden geplaatst. Ze liggen voor het ouderlijk huis van Benno Troostwijk. Zijn vader en oudste zus kwamen om in een concentratiekamp. De vierkante steentjes met een koperen plaatje, met daarop namen van slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, worden bij woningen van Joodse bewoners gelegd. De Stichting Behoud Joods Erfgoed Friesland plaatst de komende jaren nog zo'n 700 stenen op bijna 200 adressen in de Friese hoofdstad. www.omropfryslan.nl

Jerre Hakse overleden

Beeldend kunstenaar Jerre Hakse is in maart in Amsterdam overleden. Hij is 86 jaar geworden. De schilder, tekenaar en beeldhouwer maakte expressionistisch werk. Hakse werd geboren in Leeuwarden. Na de ambachtsschool werkte hij als etaleur/decorateur en volgde hij in de avonden de Kunstnijverheidsschool. Als kunstenaar was hij autodidact. In de jaren zeventig werden beelden van hem geplaatst in de openbare ruimte. In Leeuwarden had hij naast zijn atelier ook een galerie. www.omropfryslan.nl

A.M. van Schurmanprijs voor Anna Tilroe

(Foto Alle Kaayman)

De door cultuurpodium Dorpskerk Huizum nieuw ingestelde Anna Maria van Schurmanprijs is toegekend aan Anna Tilroe voor haar werk voor project 11 Fountains van Leeuwarden-Fryslân Culturele Hoofdstad 2018. De prijs, een eremedaille en oorkonde, is genoemd naar de 17de-eeuwse Anna Maria van Schurman en is bedoeld als erkenning voor mensen die zich uitzonderlijk verdienstelijk maakten op het terrein van kunst en maatschappij, bij voorkeur in Friesland. www.dorpskerkhuizum.nl

Alle Friezen

Als laatste Friese gemeente laat Weststellingwerf oude akten van de burgerlijke stand opnemen op de website AlleFriezen. Er staan al beperkt gegevens online uit de openbare geboorte-, trouw- en overlijdensakten, maar daar zijn voor Weststellingwerf nog geen scans aan gekoppeld. www.omropfryslan.nl

Eerherstel aan verzetsstrijders

Het Fries Verzetmuseum verleent eerherstel aan verzetsstrijder Esmée van Eeghen (1918-1944). Haar rol in de Tweede Wereldoorlog was lang omstre-den, doordat ze een relatie had met een officier van de Duitse Wehrmacht. Haar naam wordt toegevoegd aan het monument in het museum met daarop de namen van gevallen verzetsstrijders. Ook Wieke Bosch (1882-1945) wordt toegevoegd. Ze zette in Leeuwarden een illegaal blad op en was actief in de onderduikhulp. www.omropfryslan.nl

Identiteit als self-fulfilling prophecy

Bij de tentoonstelling ‘Made in Fryslân, Honderd jaar design 1924-2024’ in Museum Dr8888 is onder dezelfde titel een boek verschenen. Het is een bundeling van [bewerkte] artikelen die Bert Looper in 2021/22 voor het *Friesch Dagblad* schreef, aangevuld met twee essays en een epiloog. Het beoogt een ‘ontdekkingstocht door de wereld van het Friese design’ te zijn, met nieuwe inzichten in de rijke vormgevingstraditie van Friesland en de wisselwerkingen met [inter] nationale ontwikkelingen. Wat is er specifiek Fries aan de in het boek besproken ontwerpen en ontwerpers?

Zoals bij veel ontdekkingsreizen volgt Looper niet altijd de kortste weg. Hij start met een lange aanloop vanaf omstreeks 1850. Regelmatig keert hij terug op een al eerder gevolgd spoor, wat mogelijk het gevolg is van het feit dat de hoofdstukken ooit zelfstandige krantenartikelen waren, waarin het geheugen van de lezer steeds moest worden opgefrist. Die herhalingen zijn voor de oriëntatie niet altijd nadelig. Ze helpen bij het leggen en herkennen van verbanden. Datzelfde geldt voor de omtrekkende bewegingen die hij maakt via grafische vormgeving en architectuur, die vaak een hechte band hebben met andere in het boek genoemde artistieke disciplines. Loopers tocht voert langs een caleidoscoop van [meng]vormen tussen traditie en innovatie, ambacht en industrie. Hij memoreert onbekende vrouwelijke pioniers als galeriehouder en fotograaf Gerharda Matthijssen, houtsnijder Neeltje Lettinga en boekbinder Elisabeth Menalda. En hij beschrijft de internationaal opererende textielfabrikant Vriesco, de meubelfabrieken Oostwoud, Rohé en Fristho, het ijzersterke melkbusontwerp van De Jong en de kortstondige succesperiode van brommerfabrikant Bata-vus. Hij licht het belang uit van architecten als Hendrik Wouda en Joop Crouwel, brengt de productieve keramist Hannie Mein onder de aandacht en eindigt met de recente succesverhalen van textielvormgever Claudy Jongstra en de innovatieve weg die het eeuwenoude bedrijf Koninklijke Tichelaar Makkum is ingeslagen. Boeiend is de rol die hij toeschrijft aan cultureel-literaire tijdschriften als *Boud*, *De Holder* en *Quatrebras*, die - met de Friese taal als drager - verschillende generaties op verfrissende wijze van informatie voorzagen.

Maar wat is nu het specifiek Friese karakter van de besproken ontwerpen en ontwerpers? Volgens Looper staan veel van de in zijn boek beschreven uitingen tamelijk los van de Friese context en hadden ze ook elders in Nederland of Europa kunnen ontstaan. Een eerlijk antwoord: identiteit is immers een glibberig en lastig te omschrijven fenomeen. Is een vormgever Fries omdat hij er geboren is of omdat hij er woont of werkt? Is een product typisch Fries als het in Friesland is gemaakt, of ergens anders, maar door een Fries is ontworpen?

Een aantal kenmerken valt op. Bijvoorbeeld het emancipatorische, verheffende aspect van veel Friese vormgeving: ten opzichte van de vrouw, maar ook van de arbeider en van ‘de Fries’ in het algemeen. Daarnaast is er het rurale landschap, met het belang van regionaal materiaal (klei, wilgen) en de rol van de landbouw als bron voor innovatie. Ook een noordelijke (Scandinavische) oriëntatie is duidelijk aanwezig. Toch is de belangrijkste constatering misschien wel dat als een gemeenschap iets als ‘eigen’ gaat beschouwen en dat vervolgens als zodanig promoot en verdedigt,

het een identiteit aanneemt die vervolgens ook door buitenstaanders wordt erkend. De identiteit als *self-fulfilling prophecy*. In die context zal dit eerste overzichtswerk van Friese vormgeving uit de afgelopen eeuw ongetwijfeld een interessante en nuttige rol gaan vervullen. <

Werk van Christien Meindertsma.

Made in Fryslân - Honderd jaar design 1924-2024

Bert Looper
Noordboek, Gorredijk, 2024
128 p. | € 17,90
isbn 9789464712155

Geraart Westerink (Zwolle, 1962) is kunsthistoricus en publicist over kunst, historie, architectuur en stedenbouw in de 19de en 20ste eeuw.

Rijk, maar niet in geld
Louw Dijkstra
Van Gorcum, Assen, 2024
576 p. | € 49,95
isbn 9789023258094

Het boek gaat over twee opeenvolgende Friese uitgevers, Kamminga en Laverman, tegen de achtergrond van de intellectualisering van het Fries tussen 1920 en 1970. In deze ‘Gouden halve eeuw’ van de Friese cultuur settelde het Fries, dat begin 1900 nog een volkstaal was, zich stevig als cultuurtaal, en dat ging gepaard met (en hing ook samen met) een opbloei van de Friestalige cultuur.

Denker voor Gods aangezicht
Inigo Bocken
Boom, Amsterdam, 2024
640 p. | € 37,90
isbn 9789024439454

Intellectuele biografie over Titus Brandsma (1881-1942) die bekend werd als de verzetsheld die opkwam voor het vrije woord. Hij was tot het eind van zijn leven ook op wetenschappelijk vlak productief en schreef veel korte artikelen. Daaruit komt een denker tevoorschijn met een consistente blik op en een duidelijke opvatting over de rol van filosofie en de studie van de mystiek.

Zo verborgen is God niet
Titus Brandsma (samensteller Peter Nissen)
Boom, Amsterdam, 2024
224 p. | € 26,90
isbn 9789024464791

Bloemlezing waarin Titus Brandsma (1881-1942) zelf aan het woord wordt gelaten. Zijn tijdgenoten konden zijn stem vaak horen. In artikelen, vooral in dag- en weekbladen, maar ook in religieuze en wetenschappelijke tijdschriften, en bovendien in vele toespraken, waaronder een aantal radiovoordrachten, liet hij zijn licht schijnen op vraagstukken die de mensen van zijn tijd bezighielden.

Het wapen van Terschelling - Een verhaal zonder begin
Henjo Hekman
Van Gorcum, Assen, 2024
256 p. | € 35
isbn 9789023260127

Het boek belicht de ongreepbare geschiedenis van het wapen en de voortdurende evolutie van de afbeelding en betekenis ervan door de eeuwen heen. De herkomst van het wapen blijft omhuld in raadsels wat de geschiedenis boeiender maakt en relevant voor ons begrip van het huidige Terschelling.

Dames van staal
Ron Couwenhoven
Just Publishers, Driebergen, 2024
300 p. | € 22,99
isbn 9789089759863

Al in 1890 schaatsten Lijsbeth en Akke Swierstra de 200 kilometer langs de Friese steden. Wie waren al die andere vrouwen die de Tocht der Tochten reden? In dit boek wordt vanaf 1890 het spoor gevolgd van hen die de strijd tegen de elementen aangingen. Het gaat ook over de lange strijd om erkenning binnen de schaatserijdersbond en bij de Elfstedenvereniging.

Gelieve u te ontdoen van hoed, korset en directoire
Willem Brouwer
Brainbooks, Maassluis, 2024
175 p. | € 20,99
isbn 9789078905073

Herinneringen van Willem Brouwer die van 1960-2023 gynaecoloog was in het Diaconessen Ziekenhuis en het MCL in Leeuwarden. Hij vertelt over zijn opleiding tot arts in Groningen in de jaren zestig, zijn specialisatie in Amsterdam en over zijn werk als gynaecoloog in Leeuwarden.

Hiltje
Anita Terpstra
Thomas Rap, Amsterdam, 2024
144 p. | € 18,99
isbn 9789400411104

Hiltje Aukes Sipma (1805-1898) uit Bornwird besloot in 1847 met haar man en zes kinderen de oversteek te wagen naar het land van de onbegrensde mogelijkheden: Amerika. In de hoop op een beter leven, rijkdom en religieuze vrijheid ontvluchtten ze Friesland en stichtten samen met achthonderd andere Nederlanders het dorpje Pella, in de staat Iowa, Midden-Amerika.

Van de vrijheid en de Fries
Robert Adjiet
Noordboek, Gorredijk, 2024
192 p. | € 24,90
isbn 9789464712056

Koning Friso en vrijheidsstrijders Magnus en Grutte Pier vochten voor de Friese vrijheid, want ‘Leaver dea as slaef’. De strijdbijl is begraven. Toch streeft een deel van de Friezen nog naar vrijheid en onafhankelijkheid. Wie waren en zijn die Friezen? En wat is vrijheid? Robert Adjiet zoekt antwoorden in historische, mythische, filosofische, politieke, kunstzinnige en etymologische beschouwingen.

Een muzikaal schilderij voor Jan Mankes
Astrid Kuiper
Noordboek, Gorredijk, 2024
32 p. | € 14,90
isbn 9789464712124

Jan Mankes (1889-1920) is een bijzondere schilder, die het liefst dieren schildert. En als in een droom trekken al deze dieren – paard, kraai, haan, geit, putter uil en nog veel meer – in een gondelvaart aan hem voorbij. Op de boten speelt een vrolijk orkest, wat de optocht tot een waar festijn maakt. Maar was het nu echt of niet? Kinderen leren op een speelse manier het oeuvre van Jan Mankes kennen.

Tewerkgesteld - Getuigenissen van de Arbeitseinsatz
Renske Krimp-Schraven
Boom, Amsterdam, 2024
260 p. | € 29,90
isbn 9789024464913

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren ruim 500.000 Nederlanders, veelal gedwongen, tewerkgesteld geweest voor nazi-Duitsland in de Arbeitseinsatz. Terug in Nederland kregen velen van hen al snel het gevoel dat ze maar beter hun mond konden houden. De auteur sprak tientallen tewerkgestelden en las honderden dagboeken en memoires.

Historische wegenatlas NL
Martin Berendse, Paul Brood
WBooks, Zwolle, 2024
224 p. | € 39,95
isbn 9789462586116

Nog maar een paar generaties geleden was reizen alleen aan gegede burgerij en handelaren voorbehouden. Grote delen van de bevolking voelden zich inwoner van eigen stad, streek of dorp. Die situatie veranderde in de 19de eeuw met de komst van de spoor- en tramwegen, de verbetering van het wegennetwerk en het verschijnen van [motor]fietsen en automobielen in het straatbeeld.

Museum Martena
Manon Borst, Marjan Brouwer
Noordboek, Gorredijk, 2024
128 p. | € 15
isbn 9789464712162

Museum Martena is het stadsmuseum van Franeker, waarin de verhalen van de stad worden verteld. Er zijn absolute topstukken in de collectie, zoals de profsorenportretten en de verzameling van Anna Maria van Schurman. Ook zijn er voorwerpen die op het eerste gezicht niet zo bijzonder lijken, waaronder een verroest straatnaambordje. In dit boek komen ze allemaal aan bod.

TOT EN MET 23 JUNI

KLEURRIJKE KEUZE

Tentoonstelling met werken uit een particuliere verzameling, schilderijen gemaakt in de eerste helft van de 20ste eeuw. Ver- tegenwoordigd zijn onder meer grote namen als Piet Mondriaan, Kees van Dongen en Jan Sluijters. Ook van de Friese kunste- naars Simon Kamminga en Hobbe Smith is werk te zien. Aan de hand van een paar categorieën, vrouwen, stillevens, zee en land- schappen, laat het museum een dwarsdoorsnede van de col- lectie zien. Kleur speelt een belangrijke rol in de totstandkoming van de keuze van de verzamelaar. Kijkend naar de ontwikkeling van de schilderkunst in de eerste decennia van de 20ste eeuw, verandert de manier waarop schilders kleur toepassen voor- goed. Het veranderende kleurenpalet past ook binnen de ontwik- kelingen van een figuratieve naar een meer abstracte kunst. De

kleuren zijn niet langer aan de werkelijkheid ontleend, maar staan helemaal los van de traditionele weergave van de werkelijkheid en kunnen vrijer worden toegepast.
www.hannemahuis.nl

14 JUNI

SYMPOSIUM PORSELEINKOORTS

Symposium over het oorsprongsverhaal van het Europese porselein en de vroege porseleinproducties in Meissen en Vincennes/Sèvres. Hoe keek de Chinese Keizer Qianlong naar de Europese porseleinproductie? En waarom ontstond er na de Franse revolutie een ware Sèvres-manie in Engeland? En wat zijn nieuwe onderzoeksmogelijkheden dankzij het digitaliserings- project van de Aziatische keramiekcollectie van Augus- tus de Sterke in Dresden.
www.princessehof.nl

14 JUNI

VRIJDAGVOND VERHALENAVOND

Lezing door Peter Mulder over ‘Van de Blauwpoort naar het Stadhuis’.
www.detiid.nl

15 JUNI

DETERMINATIEMIDDAG ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN

Leden van de Werkgroep Archeologie vertellen over bodemvondsten die bezoekers kunnen laten determineren.
www.historischcentrumleeuwarden.nl

22 JUNI

LITERAIR FESTIVAL HARLINGEN

Literair festival met optredens van schrijvers Adriaan van Dis, Ellen ten Damme, Frank Westerman, Rob van Essen, Mathijs Deen, Toine Heijmans, Maartje Wortel en Sytse Jansma.
www.hannemahuis.nl

VANAF 22 JUNI

VERHAALD - VERBEELD

Tentoonstelling met werk van uiteenlopende kun- stenaars die in hun werk persoonlijke ervaringen en fascinaties vastleggen in reeksen tekeningen of schil- deringen. Er is werk te zien van Alexandrine, Barend Blankert, Frank Creton, Diederik Gerlach, Pieter Her- manides, Mirjam van Houten, Jantien Jongsma, Erik Mattijssen, Marcel Reijerman, Michael van Rijkevorsel en Holly Witteveen.
www.museumbelvedere.nl

30 JUNI

ARCHEOLOGISCHE FIETSTOCHT

Fietstocht o.l.v. Evert Kramer en Tom Sandijck vanuit Leeuwarden over de oude kwelderwal naar het zuiden, door oude landschappen langs boerderijen, dijken, sta- te-en stincenterreinen, een begraafplaats, oude slenken en terpen bij Barrahûs, Marwird, Wirdum en Techum.
www.historischcentrumleeuwarden.nl

TOT EN MET 12 JUNI

ERNA ONTVLUCHT DE OORLOG IN TEKENINGEN

Tentoonstelling met tekeningen die eind jaren dertig en begin jaren veertig zijn gemaakt door het joodse meisje Erna Rozenberg (Leeuwarden, 1928-Auschwitz, 1942). Ze tonen een gefantaseerd beeld van Leeuwarden in een - in werkelijkheid - duistere periode. Erna groeide op in een gegoede familie. Haar vader Joël Rozenberg was een grote vee- en vleesexporteur en bekleedde meerdere functies binnen de joodse gemeenschap. Het gezin woonde in een mooi huis aan de Van Swietenstraat en Erna bezocht de deftige Hofschool aan het Raadhuisplein. Vader, moeder en Erna zijn in 1942 vermoord in Auschwitz. Haar beide zusters, Marie en Edith, overleefden de oorlog. De ruim honderd tekeningen van de jonge Erna zijn deels geïnspireerd op de destijds populaire strip Pam bij de Maanapen (die o.a. in 1940 en 1941 in de *Leeuwarder Courant* verscheen). Meerdere tekeningen hebben een link met Leeuwarden: er komen gebouwen in Leeuwarden op voor, er wordt Liwwadders gesproken of er worden Leeuwarder namen genoemd.
www.historischcentrumleeuwarden.nl

TOT EN MET 30 JUNI

REDDERS OP ZEE: 200 JAAR KNRM

Tentoonstelling over de vrijwilligers van de Koninklijke Nederlandse Reddingmaatschappij (KNRM) met por- treten in woord en beeld, scheepsmodellen van Friese reddingboten door de jaren heen en foto's van de red- dingstations in het Friese kustlandschap. Dichter Abe de Vries werpt een poëtische blik op een scheepsramp die plaatsvond in de tijd dat er in Friesland nog geen reddingmaatschappij actief was.
www.friesscheepvaartmuseum.nl

Juli

VANAF 2 JULI

JIMMY NELSON - ODE AAN NEDERLAND

Onder de noemer ‘Ode aan Nederland’ brengt de rei- zende tentoonstelling het werk van kunstenaar Jimmy Nelson tot leven, gebaseerd op zijn boek *Between the Sea and the Sky*. Het doel van deze tentoonstelling is om kunstwerken van 20 Nederlandse gemeenschap- pen terug te brengen naar hun roots, waarbij de Jimmy Nelson Foundation aan elke gemeenschap een kunst- werk schenkt.
www.museumdokkum.nl

TOT EN MET 6 OKTOBER

MADE IN FRYSLÂN

Tentoonstelling met spraakmakende ontwerpen van de afgelopen honderd jaar, die ontworpen en gefabriceerd zijn door en met Friese vormge- vers of Friese bedrijven. De nadruk ligt op de industriële vormgeving en serieproducten waarin de ontwikkeling te zien is van een ambachtelijk product tot industrieel design. De internationale trends werken door in de regio, maar andersom lei- den de regionale producten ook tot nieuwe inspiratie en smaakopvattingen buiten de provincie. In Museum Dr8888 zijn ontwerpen te zien van fabrikanten zoals Batavus, Philips, Tichelaar en de meubelindustrie Noordwolde. In het Van Doesburg-Rinsemahuis staan producten van hedendaagse vormgevers opgesteld tussen de kleu- renschema's van honderd jaar geleden.
www.museumdrachten.nl

TOT EN MET 18 AUGUSTUS

DOOR DE OGEN VAN JAN LOMAN

Dubbeltentoonstelling over het leven en werk van kunstenaar Jan Loman (1918-2006). Gebo- ren in Bolsward en opgegroeid in Gorredijk en na studie en werk elders, streek hij in 1963 neer in Beetsterzwaag, waar hij tot zijn overlijden woonde en werkte. Loman behoorde tot de avant-garde van de noordelijke kunst in de jaren zestig. In Museum Opsterlân is aandacht voor zijn minder bekende werk zoals schet- sen en foto's en zijn werken te zien van rond 1963, het jaar dat Loman naar Beetsterzwaag kwam en tevens een zeer interessant jaar op het gebied van de ontwikkeling van de kunst in Friesland. In de overtuin van het Lycklamahûs in Beetsterzwaag is (tot en met 30 september) de buitententoonstelling ‘Jan Loman, veelzijdig kunstenaar’ te zien met kunstwerken op ware grootte afgebeeld.
www.museumopsterlan.nl

TOT EN MET 7 JULI

CHRISTOFFEL & KATE BISSCHOP

Tentoonstelling over het leven en werk van de in Leeuwarden geboren schilder Christoffel Bisschop (1828-1904) en zijn Engelse echtgenote Kate- Bisschop-Swift (1834-1928).
www.friesmuseum.nl

27 JULI TOT EN MET 25 AUGUSTUS

OPEN STAL

Kunstroute door Oldeberkoop, dit jaar is het thema droomland.
www.openstal.nl

September

TOT EN MET 1 SEPTEMBER

PORSELEINKOORTS

Tentoonstelling over de ontstaansgeschiedenis van Europees porselein. Het verhaal wordt verteld door Augustus de Sterke (1670-1733) en Madame de Pompadour (1721-1764).
www.princessehof.nl

VANAF 7 SEPTEMBER

JA, IK WIL!

Tentoonstelling over de bruidsjurk in Nederland. Centraal staat de trouwjurk van de afgelopen 250 jaar, met zowel historische, moderne als hedendaagse jurken, ensembles en looks.
www.friesmuseum.nl

VANAF 28 SEPTEMBER

100 JAAR IS NIETS!

Tentoonstelling over het leven, werk en de nalatenschap van kunstenaar Louis Le Roy (1924-2012) die met zijn eokathedrale denken over hoe om te gaan met de natuur op de kaart zette. Zijn pleidooi voor de creatieve interactie tussen planten, dieren en de mens rekte niet alleen de grenzen van de kunst op; hij liep ook vooruit op het ecologische denken van vandaag.
www.museumheerenveen.nl

Oktober

VANAF 28 OKTOBER

WU ZETIAN

Tentoonstelling over Wu Zetian (624-705), de enige keizerin in de Chinese geschiedenis. Een verhaal waarin handel, emancipatie en intriges een hoofdrol spelen en dat zich laat vertellen aan de hand van de mooiste voorwerpen van keramiek.
www.princessehof.nl

TOT EN MET 31 OKTOBER

VLAS IN FRIESLAND

Tentoonstelling over vlas, grondstof voor de productie van linnen en cruciale bron van werkgelegenheid in Friesland, dat omstreeks 1880 de grootste producent van vlas in Nederland was.
www.landbouwmuseumfriesland.nl

2025

TOT EN MET 27 APRIL 2025

HEEM

Groepstentoonstelling waarin het thema thuis centraal staat. Wat is thuis? Wat maakt dat je je ergens thuis voelt? En wat blijft hiervan over als je weg van huis bent of je huis weg is? In de presentatie is hedendaags werk te zien uit de collectie van het Fries Museum, waaronder een aantal recente aanwinsten. De selectie wordt versterkt door werken uit de Collectie Nederland.
www.friesmuseum.nl

TOT EN MET 13 APRIL 2025

SEMĀ BEKIROVIĆ

Solotentoonstelling met werk van Semā Bekirović (1977, Amsterdam) dat draait om de verstrengeling van natuur en cultuur. De tentoonstelling wordt aange- vuld met enkele werken uit de collectie van het Fries Museum waarop de tijd, dieren en andere krachten hun sporen hebben achtergelaten.
www.friesmuseum.nl

COLOFON

Historisch tijdschrift *Fryslân* wordt in opdracht van het Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur/Keninklik Frysk Genoatskip foar Skiednis en Kultuer uitgegeven door Van der Let & Partners Publishing te Heerenveen. *Fryslân* verschijnt tweemaandelijks.

REDACTIE
Hoofredactie: Herman Broers.
Eind- en beeldredactie: Marijke de Boer.
Redactie: Kerst Huisman, Doeke Sijens, Henny Tuinhout-de Leeuw en Jan van Zijverden.
Redacteur maritiem: Hanno Brand.

REDACTIEADRES
Herman Broers, Grindweg 256
8483 JN Scherpenzeel (Fr).
redactie@htfryslan.nl

PRODUCTIE EN ADVERTENTIES
Van der Let & Partners Publishing,
Herenwal 137, Postbus 496,
8440 AL Heerenveen, tel.: 0513-654445.
www.vdjp.nl
mail@vdjp.nl

DRUK
SchuttersMGZ, Hasselt

VORMGEVING
Frank de Wit

**LIDMAATSCHAP
KONINKLIJK FRIES GENOOTSCHAP /
KENINKLIK FRYSK GENOATSKIP**

Aanvragen van het lidmaatschap kan via de website van het Koninklijk Fries Genootschap / Keninklik Frysk Genoatskip (www.friesgenootschap.nl/fryslan). De jaarlijkse contributie bedraagt € 44,50 (€ 42,50 bij automatische incasso). Wijzigingen voorbehouden. U ontvangt dan zesmaal per jaar historisch tijdschrift *Fryslân* en het jaarboek *De Vrije Fries*. Daarnaast geniet u ledenvoordeel onder meer in de vorm van gratis toegang tot het Fries Museum te Leeuwarden voor het lid en eventuele huisgenoten.

Vragen over het lidmaatschap, adreswijzigingen en opzeggingen kunt u sturen naar info@friesgenootschap.nl of Secretariaat KFG, Staniaslata 23, 8926 LA Leeuwarden. Het lidmaatschap dient schriftelijk te worden opgezegd tegen het einde van enig verenigingsjaar met inachtneming van een termijn van tenminste één maand, kortom uiterlijk voor 1 december. Bij niet tijdige opzegging wordt het lidmaatschap automatisch verlengd.

Illustraties
De uitgever heeft zijn uiterste best gedaan de rechten met betrekking tot de illustraties te regelen volgens de bepalingen van de Auteurswet. Hij die desondanks meent zekere rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever. Voor werken van beeldend kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam. C/o Pictoright Amsterdam 2023.

© 2024 Koninklijk Fries Genootschap / Keninklik Frysk Genoatskip / Van der Let & Partners

 twitter.com/htfryslan

 www.facebook.com/historischtijdschriftfryslan

 www.facebook.com/koninklijkfriesgenootschap

 Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur

KFG NIEUWS

Algemene Ledenvergadering

Het bestuur van het Koninklijk Fries Genootschap/Keninklik Frysk Genoatskip nodigt u uit voor de Algemene Ledenvergadering op woensdag 26 juni 2024 om 19.30 uur in Tresoar, Boterhoek 1, 8911 DH Leeuwarden.

Agenda

1. Opening en vaststelling van de agenda
2. Mededelingen
3. Verslag Algemene Ledenvergadering van 28 juni 2023
4. Jaarverslag van de secretaris over 2023
5. Toelichting van de penningmeester op de jaarrekening over 2023
6. Verslag kascommissie en benoeming nieuwe leden kascommissie
7. Vaststelling jaarrekening en decharge van het bestuur
8. Begroting 2025 en vaststelling contributie 2025, meerjarenbegroting jubileum 2027
9. Benoeming bestuursleden: definitief aftredend is penningmeester Sape Halbesma. Het bestuur stelt voor in de ontstane vacature te benoemen Menno de Lange uit Leeuwarden. Daarnaast stelt het bestuur voor als nieuw bestuurslid te benoemen Goos Postma uit De Wilgen. Tegenkandidaten kunnen zich tot 15 juni 2024 aanmelden op: info@friesgenootschap.nl
10. Nieuws over het Fries Museum en de collectie van het Genootschap, door de directeur van het Fries Museum
11. Rondvraag
12. Pauze
13. Lezing door Sybrand van Haersma Buma over het Friesland van Wiardus Willem Buma
14. Sluiting

In zijn lezing vertelt mr. Sybrand van Haersma Buma, genootschapslid en burgemeester van Leeuwarden, over de tijd van zijn betbetovergrootvader Wiardus Willem (Wite) Buma (1802-1873), waarin de geest van verandering voortdurend in botsing kwam met de wens tot behoud van wat restte van het oude Friesland. In het begin van de 19de eeuw was Friesland van een trots zelfstandig gewest met een eigen stadhouder veranderd in een perifere provincie, ondergeschikt aan de regering in Den Haag. Dit verlies aan eigenheid leidde tot een ervaring van de belangstelling voor het roemruchte Friese verleden. Een kleine bovenlaag van oude adel en nieuwe burgerij liep voorop in de herontdekking van de eigen Friese identiteit. De oprichting van het Fries Genootschap in

1827 was hier een belangrijke uiting van. Een prominente vertegenwoordiger van deze elite was mr. Wite Buma, gedeputeerde, lid en president van het provinciaal gerechtshof van Friesland. Als gedreven historicus en vooraanstaand lid van het Fries Genootschap diepte hij de ene na de andere vondst uit het rijke Friese verleden op die hij op genootschapsavonden presenteerde en over publiceerde in *De Vrije Fries*.

De vergaderstukken, het jaarverslag 2023, de jaarrekening over 2023 alsmede de begroting voor 2025 en de meerjarenbegroting jubileum 2027 zijn vanaf 8 juni 2024 te raadplegen via de website www.friesgenootschap.nl en liggen ter inzage in de zaal.

Uw aanwezigheid wordt bijzonder op prijs gesteld. Ook niet-leden van het KFG zijn van harte welkom bij de lezing, die om 20.30 uur begint. Graag aanmelden op info@friesgenootschap.nl.

Namens het bestuur,
Ritske Mud *[secretaris]*

VERWACHT

Fryslân | nummer 4 | juli/augustus

De volgende editie van *Fryslân* (nummer 4, juli-augustus 2024) verschijnt op 25 juli.

Friesland Post: 50 jaar jong!

Dat vieren we graag met iedereen die van Fryslân houdt

CULTUUR • HISTORIE • MIENSKIP • CULINAIR • SPORT • WONEN • NATUUR

Lees en vier je ook mee?

Friesland Post is al 50 jaar hét magazine van, voor en door Friezen. Met nieuws dat ús heitelân aangaat en verhalen die ons persoonlijk raken. Lees en vier ook mee dit jubileumjaar met zes nieuwe columnisten, fantastische lezersacties en geniet elke maand weer van al het moois dat Friesland op het gebied van cultuur, natuur, sport, ondernemerschap, historie én toekomst te bieden heeft.

Neem nu een voordelig jubileumabonnement en blijf van alle ontwikkelingen op de hoogte.

Kijk op:
frieslandpost.nl

Leven is ook doorgeven

Wilt u ook na uw leven van betekenis zijn voor de cultuurhistorie in Fryslân?
Door It Fryske Gea als begunstigde in uw testament op te nemen, beschermt
u het Friese erfgoed voor later.

Over de mogelijkheden adviseren wij u graag persoonlijk.
Ook is er een gratis brochure over nalaten beschikbaar.
Voor contact met ons secretariaat bel 0512 - 381448.

